

Ewa Kosmowska

KSIĘGOZBIÓR SZKOŁY PIJARSKIEJ I POPIJARSKIEJ Z RADOMIA
W ZBIORACH BIBLIOTEKI UNIWERSYTECKIEJ W WARSZAWIE

1. Historia szkoły¹

Jako datę założenia Kolegium Księży Pijarów w Radomiu przyjęto rok 1684, w którym dzięki ofiarności Marcina Wąsowicza ze Smogorzewa, stolnika sochaczewskiego, zakonnicy mogli tu rozpocząć normalną działalność. Szkoła, której 147-letnie dzieje opisał K. Warda, kilkakrotnie zmieniała swą rangę, a co za tym idzie zmianom ulegały także jej nazwa² i realizowany przez nią program nauczania. Udział pijarskich profesorów i kształconej przez nich młodzieży w Powstaniu Listopadowym przyczynił się do zamknięcia szkoły w 1831 roku.

W 1833 reaktywowano szkołę i nastąpiła kolejna jej reorganizacja. Była pijarska uczelnia przekształcona została w ośmioklasowe rosyjskie Wojewódzkie Gimnazjum Rządowe w Radomiu. Początkowo otwarto tylko sześć klas dla 140 uczniów, wszakże pod koniec roku liczba studiujących zwiększyła się do 195³. W chwili otwarcia ośmioklasowego gimnazjum dzieliło się ono na dwa wydziały: filologiczny i techniczny, ale już w 1840 roku oddziały techniczne skasowano, a liczbę klas zmniejszono do siedmiu. W wyniku ustawy z 1851 roku, dążącej do zrównania programów gimnazjów Królestwa Polskiego i Cesarstwa, klasy wyższe podzielono na dwa wydziały: pierwszy - z wykładem języków starożytnych dla pragnących studiować na uniwersytecie, drugi - z wykładem nauki prawa, umożli-

liwiający po ukończeniu szkoły wstąpienie do służby rządowej. Poziom gimnazjum, noszącego od 1836 roku tytuł gubernialnego, uległ jednak obniżeniu w stosunku do czasów, kiedy zarządzali nim pijarzy. Wybuch Powstania Styczniowego spowodował, iż część młodzieży idąc za przykładem przodków, pociągnęła "do lasu". Upadek kolejnego już zrywu narodowyzwoleńczego przyczynił się do rozwiązania znacznej liczby zakonów, wśród których znaleźli się też radoscy pijarzy. Po kasacie w 1864 roku zgromadzenia księży pijarów, gmach szkolny, początkowo wynajmowany, przeszedł na własność rządu. Począwszy od 1868 roku stopniowo wprowadzano wykłady w języku rosyjskim, a od 1870 wszystkich przedmiotów, prócz religii nauczano w tym języku. Szczególnie ciężkie czasy dla gimnazjum nastąpiły w 1873 roku, gdy na stanowisko najpierw inspektora, a potem dyrektora szkoły, mianowano żarliwego rusyfikatora Włodzimierza Smorodinowa. Rusyfikacja szkół w Królestwie Polskim sięgnęła zenitu za czasów działalności kuratora Warszawskiego Okręgu Naukowego - Aleksandra Lwowicza Apuchtina (1879-1897). W 1873 roku ograniczono w radomskim gimnazjum program do kierunku klasycznego. Nie uwzględniono więc wykładu nauk przyrodniczych: języki nowożytne traktowano po macoszemu, historia zaś i geografia zapełniały umysły uczniów mnóstwem faktów i dat podrzędnego znaczenia. Życie młodzieży szkolnej w latach 1865-1905 upływało pod znakiem pozaszkolnego konspirowania w tajnych kółkach - głównie zresztą o charakterze samokształceniowym. Liczba uczniów radomskiej szkoły bywała rozmaita: w 1844 roku było ich 537, po czterech latach zaś zmniejszyła się, dochodząc do 152, potem znów wzrosła i w 1863 roku szkoła liczyła 402 uczniów, aby następnie spaść i dojść w 1874 roku do 255⁴. Począwszy od końca lat siedemdziesiątych następuje szybki wzrost liczby kształcącej się młodzieży. W 1883 roku studiuje tu 631, a w 1903 roku już 752 chłopców⁵. Większość nauczycieli-Polaków zatrudnionych w rosyjskim gimnazjum, mimo iż zmuszona była wykładać w języku zaborcy, to jednak starała się kształtować młodzież w duchu polskim. Również uczniowie, biorąc udział w licznych manifestacjach oraz zakładając tajne kółka samokształceniowe i polityczne, wyrażali opór przeciwko akcji rusyfikacyjnej. Kończyło się to bardzo często relegowaniem niektórych ze szkoły, czasem zaś usunięciem z tak zwanym "wilczym biletem", to znaczy bez prawa wstępu do innej szkoły w Królestwie i Cesarstwie. W latach 1903-1904 "wilcze bilety" otrzymało około osiemdziesięciu młodych chłopców działają-

cych na rzecz wprowadzenia języka polskiego do szkół⁶. Strajk szkolny 1905 roku spowodował okresowe zamknięcie gimnazjum. W chwili ponownego uruchomienia Męskiego Gimnazjum Klasycznego (taka nazwa obowiązywała od 1907 roku) powoli zaczęło się ono zapełniać młodzieżą. Do końca jednak swej egzystencji nie cieszyło się już szczególną sympatią społeczeństwa Radomia. Wypadki wojenne 1914 roku zmusiły władze carskie do ewakuacji gimnazjum do Rosji. Nastąpiło to za zezwoleniem kuratora Warszawskiego Okręgu Naukowego księcia Kurakina dnia 3 września 1915 roku. Nowym miejscem rozlokowania się szkoły było małe miasteczko Kineszma w guberni kostomskiej⁷.

W Polsce niepodległej nie reaktywowano dawnego rządowego gimnazjum męskiego. W Radomiu działały jednak inne szkoły średnie. Do wybuchu drugiej wojny światowej w byłym budynku szkolnym mieściła się dyrekcja kolejowa⁸. Po wojnie w 1945 roku zabytkowym gmach byłego Kolegium Księży Pijarów zajęły dwa gimnazja: Gimnazjum i Liceum im. Jana Kochanowskiego oraz Gimnazjum i Liceum im. Tytusa Chałubińskiego⁹.

2. Biblioteka

Dzieje księgozbioru

Biblioteka Kolegium Księży Pijarów w Radomiu powstała prawdopodobnie wkrótce po ufundowaniu w mieście szkoły. Konstytucja Zgromadzenia Paulińskiego Zakonników Ubogich Matki Bożej Szkół Pobożnych określała bowiem ignorancję jako źródło wszelkich błędów i wymieniała bibliotekę jako jedną z ważniejszych instytucji każdego konwiktów. Nie ulega wątpliwości, że funkcjonowanie szkoły wymagało istnienia biblioteki zawierającej książki na ściśle określone tematy. Strukturę księgozbioru klasztorowego i szkolnego określały specjalne przepisy ustanawiane początkowo na kongregacjach zakonnych, a następnie przez świeckie władze szkolne. Od czasów Stanisława Konarskiego datuje się bardziej świadome i systematyczne powiększanie szkolnych zasobów książek. Reformator polskiego szkolnictwa pijarskiego wyznaczył książce zasadnicze miejsce w procesie dydaktycznym, uważając, że stanowi ona główne źródło wiedzy. Jako doświadczony pedagog uważał, iż jedynie za

pomocą dobrych podręczników, informatorów i kompendiów można zachęcić młodzież do samodzielnej i krytycznej lektury, stosowanie zaś książek zdezaktualizowanych uważał za szkodliwe. W momencie powstania, Komisja Edukacji Narodowej przejęła w swoje ręce centralny zarząd bibliotek szkolnych, ustanawiając ich sieć analogiczną do systemu szkolnictwa. Ona też opracowała obowiązkowe dla każdego typu bibliotek minimalne zestawy książek, przesyłała własne podręczniki, wprowadzała ujednolicone formy rejestracji księgozbiorów, starała się zabezpieczać środki finansowe na potrzeby bibliotek. Polecane przez KEN pozycje to przede wszystkim nowości wydawnicze z zakresu różnych dziedzin wiedzy, jak również takie dzieła, których głównym celem było rozbudzenie u młodzieży patriotyzmu, tolerancji i sztuki samodzielnego myślenia. Wszystkie te książki, prócz pomocy w zdobywaniu wiedzy, miały za zadanie kształcenie przyszłych dobrych obywateli. W Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim kolejno: Izba Edukacyjna, Dyrekcja Edukacji Narodowej oraz Komisja Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zdobywały prawa coraz szerszej ingerencji w zawartość szkolnych księgozbiorów. Postanowiono bowiem nadać im taki profil, aby stały się skutecznym narzędziem realizacji nowej polityki oświatowej. Nie chodziło tylko o ilościowy ich wzrost, lecz również o to, aby stanowiły instrument kształtowania światopoglądu i zainteresowań uczniów i nauczycieli. Wszystkie pozycje sprowadzane do szkolnej księżnicy musiały być wówczas uprzednio zatwierdzone przez oświatowe władze centralne, posiadające pełne prawo kontrolowania indywidualnych zakupów poszczególnych zakładów szkolnych. Główny zrąb wyposażenia radomskiej biblioteki w okresie Księstwa Warszawskiego i początków Królestwa Polskiego stanowiły prawdopodobnie, jak we wszystkich innych szkołach, książki elementarne¹⁰. Księgozbiór musiał też zawierać wiele dzieł, które za aprobatą Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych pełniły funkcję pomocniczą. Towarzystwo zajmowało się bowiem, prócz wydawania podręczników, także kształtowaniem zasad polityki gromadzenia zbiorów i formowania profilów bibliotek szkolnych. Zamierzone cele osiągnano w trojaki sposób, a mianowicie poprzez formułowanie: instrukcji zawartych w programach szkolnych¹¹, rejestrów książek mających się znajdować w bibliotekach szkolnych¹² oraz specjalnych rozporządzeń. Zgodnie z zaleceniami władz zwierzchnich, bibliotekarze

zobowiązani byli do starania się o najlepsze i najnowsze wydania zalecanych tytułów¹³.

Wielką wagę przywiązywały władze do opracowywania przez szkoły wykazów dzieł, które zamierzano zakupić. Zalecano sporządzanie tych spisów na radach pedagogicznych¹⁴, aby każdy nauczyciel mógł zaproponować kupno tych pozycji, które są mu niezbędne do prowadzenia wykładów. Wielkość funduszu szkolnego pochodzącego z opłat uczniowskich, a przeznaczonego na pomnożenie księgozbioru była niewystarczająca w stosunku do potrzeb, zależna bowiem była m.in. od stopnia szkoły i liczby uczniów wnoszących opłatę. Ponieważ duży procent studiujących uchylał się od świadczeń na rzecz szkoły, władze szkolne ostatecznie zwolniły od opłat jedynie 25% ogólnej liczby uczącej się młodzieży. Księgozbiór był niezbędny do realizacji podstawowych zadań szkoły, tj. do wprowadzania w życie ambitnego programu nauczania, do prowadzenia prac badawczych związanych przede wszystkim z potrzebami szkolnictwa oraz do doskonalenia kadry pedagogicznej. Toteż, począwszy od trzeciego dziesięciolecia XIX wieku, następował systematyczny wzrost zbiorów. Kłopoty z gromadzeniem książek zaczęły się wraz z wybuchem Powstania Listopadowego i były spowodowane trudną sytuacją kraju w tym okresie, następnie zaś restrykcjami, jakie objęły cały naród po upadku powstania.

Począwszy od 1833 roku, czyli od momentu, gdy była pijarską uczelnię zamieniono na Wojewódzkie Gimnazjum Rządowe, zaczęto przeprowadzać w szkole rewizje biblioteczne. Miały one oczyścić szkolny księgozbiór z niepożądanych książek, broszur i odezw z okresu walk o odzyskanie niepodległości. Jednakże już następne lata przynoszą informacje o wzroście szkolnego księgozbioru. Wprawdzie to, co możemy znaleźć w "Aktach uroczystych zakończenia kursu rocznego w Gimnazjum Wojewódzkim w Radomiu"¹⁵ brzmi bardzo ogólnikowo, można jednak na ich podstawie wyciągnąć wniosek, że biblioteka przez cały czas pomnażana była różnorodnymi niezbędnymi dziełami, mapami i wzorami rysunków, pochodzącymi zarówno z darów, jak i z kupna. Pierwsze pozycje w języku rosyjskim wpłynęły do księgozbioru radomskiej szkoły w 1839 roku¹⁶, bowiem władze szkoły zmuszone były zgromadzić w bibliotece znaczną liczbę pism periodycznych, dzienników i podręczników niezbędnych do wykładania po rosyjsku zwiększonej, od 1838 roku, liczby przedmiotów.

Kolejny cios uderzający w szkołę i bibliotekę przyszedł wraz z ukazem cara Aleksandra z dnia 27 X/8 XI/1864. Ukaz ten, będący tak zwaną "reformą klasztorów" nakazywał między innymi rozwiązanie zakonu pijarów. Kasata zakonu spowodowała przekazanie większej części zbiorów do Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu¹⁷, część do dyspozycji Komisji Rządowej Oświecenia Publicznego w Warszawie, reszta zaś została w radomskiej szkole. Klęska Powstania Styczniowego sprawiła, że polityka władz oświatowych z roku na rok ulegała zaostrzeniu. Aby proces rusyfikacyjny przebiegał sprawnie, zostały poddane przeorganizowaniu biblioteki wszystkich szkół średnich. W 1868 roku pozostałe na miejscu zbiory biblioteczne podzielono na dwie części. Był więc wówczas księgozbiór uczniowski, na który składały się wyłącznie pozycje w języku rosyjskim oraz księgozbiór "fundamentalny", czyli podstawowy przeznaczony wyłącznie dla grona pedagogów uczących w szkole. Systematyczny wzrost obu księgozbiorów sprawił, że w 1901 roku było w bibliotece 9546 tytułów w 21 562 tomach¹⁸. W czasie rewolucji 1905 roku wiele książek wynieśli z biblioteki uczniowie¹⁹. Doprowadziło to ponownie do zmniejszenia radomskich zbiorów szkolnych, w których, obok nowych książek rosyjskich, można było znaleźć pozostałości dawnego księgozbioru OO. pijarów. Gimnazjum zakończyło swą działalność na terenie miasta - jak wspomniano - w 1915 roku. Wybuch wojny sprawił, że biblioteka uległa kolejnemu rozproszeniu. Część książek zabrały inne instytucje radomskie: Towarzystwo Krajoznawcze, Towarzystwo Lekarskie, część umieszczono na pensji panny Gajl. Pozostałe zaś znalazły się w dawnym kościele pijarskim, gdzie urządzono gimnazjalną salę biblioteczną oraz w byłej cerkwi przy ulicy Lubelskiej, w której zebrano książki z różnych urzędów rosyjskich²⁰. W 1916 roku, według relacji Stanisława Tomkiewicza²¹, działająca w Radomiu Komisja Szkolna czyniła starania, aby rozproszoną bibliotekę, jeżeli uda się ją jeszcze zgromadzić, oddano jej pod opiekę. Planowała bowiem wówczas założenie Biblioteki Publicznej w Radomiu i zamierzenie to doszło częściowo do skutku, o czym świadczą 1802 tomy pochodzące z byłej biblioteki gimnazjalnej, znajdujące się obecnie w zbiorach Biblioteki Publicznej²². Być może w okresie dwudziestolecia międzywojennego część książek z biblioteki gimnazjalnej trafiła również do zbiorów Gimnazjum i Liceum im. Jana Kochanowskiego, aby w 1946 roku

zawędrować do Warszawy. Na potwierdzenie tego przypuszczenia nie zachowały się jednak żadne dokumenty.

Wielkość zbioru

Trudno jest dziś ustalić, jak duży był początkowo zbiór książek radomskiej szkoły kolegiackiej. Można tylko przypuszczać, że w ciągu pierwszych stu lat istnienia konwiktu nie należał on do największych, skoro w 1782 roku wizytujący kolegium ksiądz Franciszek Kolendowicz, profesor Akademii Krakowskiej znalazł tu nieliczną bibliotekę²³. Również następny rok (to znaczy 1783) nie przyniósł dokładniejszych danych co do zawartości księżnicy radomskiego Kolegium Księży Pijarów²⁴. W 1812 roku Michał Dołęga ofiarował szkole księgozbiór, który, według relacji rektora Antoniego Wolickiego, był znaczny²⁵. Dar to tym cenniejszy, że szkoła borykała się w tym czasie z trudnościami finansowymi. Również przez następne kilka lat sytuacja ekonomiczna szkoły nie uległa poprawie. Brak funduszy na zakup nowych pozycji stanowił przyczynę, dla której w 1816 roku Tadeusz Gacki, rektor Szkoły Wydziałowej Pijarów w Radomiu, zmuszony był tłumaczyć się wizytatorowi Jakubowi Falkowskiemu z faktu, iż księgozbiór jest niewielki. Argumentując w swej obronie raportował: "Opłaty od uczniów po złp. 18 idą z wielką trudnością dla krytycznych czasów i gdybym chciał ściśle trzymać się przepisów, rozpędziłbym większą połowę uczniów"²⁶.

Pierwsze dane liczbowe odnoszące się do wielkości radomskich zbiorów pochodzą z 1824 roku, a nie, jak twierdzi w swym ostatnim artykule K. Warda, z 1826 roku²⁷. Biblioteka liczyła wówczas 1476 dzieł²⁸. Od tego czasu następował systematyczny wzrost zbiorów: i tak w 1827 roku w bibliotece było 1500 dzieł²⁹, w 1830 roku już 2335 tomów, 80 atlasów i map³⁰, zaś w 1851 roku Franciszek Maksymilian Sobieszczański mógł stwierdzić, iż "Gimnazjum gubernialne (...) piękną i liczną ma bibliotekę"³¹.

Kasata pijarów, mająca miejsce w 1864 roku, przyczyniła się, o czym była już mowa, do rozbitcia zbiorów radomskiej szkoły męskiej³². Wiadomo, iż ogromną większość księgozbioru stanowiły pozycje z XVII i XVIII wieku. Licznie reprezentowane były też dzieła XIX-wieczne, co się zaś tyczy książek z wcześniejszego okresu, to w zbiorach znajdowały się jedynie 2 inkunabuły i 160

druków z XVI stulecia³³. Brak niestety danych liczbowych dotyczących wielkości księgozbioru w latach 1864-1882. Narastanie podzielonego w 1868 roku księgozbioru (na uczniowski i fundamentalny), począwszy od 1883 roku, przedstawiają dołączone tabele 1 i 2³⁴. Dane z tych tabel nie pokrywają się jednak ze statystyką podaną w pracy dotyczącej dziejów radomskiego gimnazjum męskiego, zamieszczono je więc dla porównania w tabeli 3³⁵. Przyczyny tych nieścisłości nie zdołałam wyjaśnić, ponieważ odnośne akta są obecnie niedostępne³⁶. Na podstawie porównania tabel można jedynie stwierdzić, iż liczby z tabeli 3 są wyższe niż, uznane przeze mnie za wiarygodne, dane zamieszczone w dwóch pierwszych. Analizując zatem dane liczbowe zamieszczone w tabeli 1 i 2 dostrzegamy systematyczny wzrost księgozbioru w ciągu 18 lat. W poszczególnych latach różny był przyrost tytułów zarówno w bibliotece fundamentalnej, jak i w uczniowskiej. Średni roczny przyrost tytułów w bibliotece fundamentalnej wynosił 123, w uczniowskiej zaś o 10 więcej, czyli 133 tytuły. Nie oznacza to, że roczne nabytki kształtowały się w okolicach tych wartości. Jeśli chodzi o liczbę tomów wzbogacających w ciągu roku zbiory biblioteczne, to, podobnie jak liczba tytułów, była ona bardzo zróżnicowana w ciągu omawianego okresu. Zależała nie tylko od liczby zakupionych i podarowanych bibliotece tytułów, ale również od rodzaju wydawnictw i liczby egzemplarzy poszczególnych dzieł. Jeśli chodzi o bibliotekę fundamentalną, to średni przyrost liczby tomów w omawianym okresie wynosi - 389, biblioteki uczniowskiej 187. Zestawiając średnie przyrosty tytułów oraz tomów z obu bibliotek widzimy, że do biblioteki uczniowskiej trafiło mniej wydawnictw wielotomowych niż do fundamentalnej, bowiem na 1 tytuł przypada średnio 1,4 tomu, w bibliotece fundamentalnej zaś 3,2 tomu. Na wielkość księgozbioru fundamentalnego i uczniowskiego miały wpływ, prócz systematycznych zakupów i darów, również "przesunięcia" książek z jednego do drugiego księgozbioru. Zbiory biblioteczne uszczuplały także straty spowodowane zaczytaniem, czy zagubieniem poszczególnych książek oraz zarządzenia zwierzchnich władz oświatowych o wykluczeniu poszczególnych pozycji z księgozbioru. Wielkość księgozbioru w 1901 roku, wynikająca z tabeli 3, jest równa tej, którą podano w "Kalendarzu Informacyjnym Guberni Radomskiej na rok 1903". Dane z "Kalendarza" przedstawiają się następująco: biblioteka fundamentalna - 6756 dzieł w 17 441 tomach wartości 24 981 rb. 9 kop.,

Tabela 2

Dynamika wzrostu księgozbioru biblioteki uczniowskiej w latach 1883-1900

Lata	Stan księgozbioru na dzień 1 I			Wartość księgozbioru				Nabytki biblioteki w ciągu roku						Ubytki biblioteki w ciągu roku			
	liczba tytułów	liczba tomów	ruble	kopiejk	liczba tytułów	liczba tomów	zakupione	dary	otrzymano z biblioteki fundamentalnej	przekazano do biblioteki fundamentalnej	straty i wykluczenia						
						ruble	kopiejk	liczba tytułów	liczba tomów	liczba tytułów	liczba tomów	liczba tytułów	liczba tomów	liczba tytułów	liczba tomów	liczba tytułów	liczba tomów
1883	216	438	-	-	30	53	58	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1884	246	491	-	-	85	107	135	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1885	331	598	898	36,5	24	39	49	41	30	-	-	-	-	-	-	-	-
1886	335	637	884	22,5	60	70	64	86	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1887	392	650	928	12,5	27	51	43	90	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1888	419	701	1071	8	116	129	142	95,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1889	535	830	1186	82	117	183	67	99	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1890	661	1042	1395	2	192	269	202	20	9	29	-	-	-	-	-	-	-
1891	853	1311	1584	82	188	256	186	80	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1892	1041	1567	1471	86	255	321	144	80	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1893	1203	1687	1659	91	103	164	188	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1894	1306	1841	1741	98	56	78	82	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1895	1362	1919	1952	48	178	258	210	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1896	1540	2177	2187	48	179	321	232	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1897	1719	2498	2394	74	184	261	207	96	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1898	1903	2759	2703	29	357	473	308	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1899	2260	3232	2848	77	103	160	145	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1900	2363	3392	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
																93	201

Tabela 3

"Wykaz inwentarza Radomskiego Gimnazjum wg lat"

Rok	Liczba tytułów	Liczba tomów	Liczba atlasów	Liczba map	Liczba globusów	Pomoce do kaligrafii i rysunków		Periodyki
						prze- pisy	modele do rysowania i kreślenia	
1864	3180	5668	62	29	—	31	251	1112
1866	3565	—	29	112	2	31	286	1228
1867	3648	6883	32	114	—	31	342	1295
1868	3775	—	35	116	—	34	410	1359
1869	3801	7162	33	121	1	34	410	1435
1870	3801	7162	33	121	1	34	410	1435
1871	3860	7253	33	124	1	34	410	1495
1872	4102	9294	—	—	—	34	486	—
1884	4660	10716	37	185	1	—	128	—
1886	5262	12054	—	—	—	—	—	—
1887	5365	12471	—	—	—	—	—	—
1891	5507	14730	—	—	—	—	—	—
1892	6877	15556	—	—	—	—	—	—
1893	7116	16107	—	—	—	—	—	—
1894	7633	17336	—	—	—	—	—	—
1895	7633	17331	—	—	—	—	—	—
1896	7892	18173	—	—	—	—	—	—
1897	8198	18788	—	—	—	—	—	—
1900	9546	21562	—	—	—	—	—	—
1901	9546	21562	—	—	—	—	—	—
1902	10183	22703	—	—	—	—	—	—
1903	10551	23364	—	—	—	—	—	—
1904	10671	24040	—	—	—	—	—	—
1906	9939	22700	—	—	—	—	—	—
1907	10001	23015	—	—	—	—	—	—
1908	9766	23329	—	—	—	—	—	—

zaś biblioteka uczniowska - 2790 tytułów w 4121 tomach wartości 3449 rb. 57 kop.³⁷ Wydarzenia rewolucji 1905 roku, podczas których - jak wspomniano - uczniowie wynieśli z biblioteki ogromną liczbę książek, doprowadziły do tego, że w 1911 roku biblioteka gimnazjalna liczyła jedynie 1585 dzieł w 4338 tomach³⁸. Niestety, nie zachowały się dane liczbowe dotyczące wielkości zbiorów w 1915 roku.

Inwentarze i katalogi

Od początku istnienia pijarów pojawiają się w zakonie postanowienia zobowiązujące rektorów szkół do prowadzenia inwentarzy zbiorów bibliotecznych³⁹. Jednakże pierwszy z zachowanych inwentarzy radomskiej biblioteki szkolnej, na podstawie którego można odtworzyć układ zgromadzonych książek, pochodzi dopiero z 1858 roku i - podobnie jak kolejny z 1865 roku - znajduje się obecnie w Bibliotece Seminarium Duchownego w Sandomierzu⁴⁰. Przynajmniej od początku istnienia biblioteki, układ książek na półkach był układem działowym, co w dużym stopniu ułatwiało odnalezienie poszukiwanej pozycji. Wszakże na podstawie zachowanych inwentarzy można obserwować zmiany układu.

Projekt kolejnego katalogu systematycznego powstałego dla radomskiej biblioteki zatwierdzono 5 VII 1887 roku⁴¹. Katalog ten stworzony przez komisję, w skład której wchodził kierujący biblioteką nauczyciel Malanowicz, wykładowca matematyki Jarżynski oraz kierujący pracą inspektor Mejsner, zakładał dwustopniowy podział zbiorów, a mianowicie: 1° - podział na działy reprezentujące poszczególne dziedziny nauk, a w ich obrębie na mniejsze poddziały, oraz 2° - układ alfabetyczny zbiorów. Niestety nie zachował się spis książek, a tylko schemat katalogu, który przedstawia się następująco:

Dział I-Słowo Boże-Teologia: A/Teksty świętych pism, B/Historia Kościoła, C/Polemizujące z dogmatyką Kościoła i jego praw.

Dział II-Filozofia i Pedagogika: A/Wstęp do filozofii, Historia filozofii, Psychologia i logika, Estetyka, Matematyka, B/Pedagogika, Dydaktyka, Metodyka, Historia dydaktyki, C/Ustawy, programy i historia prac (odkryć) naukowych;

Dział III-Językoznawstwo i słowotwórstwo: A/Historia i teoria języka w ogóle, Ogólna historia literatury słowiańskiej,

B/Słowniki różnych języków, C/Język rosyjski z cerkiewno-słowiańskim, D/Języki starożytne-łacina, E/Greka, F/Język polski i inne języki słowiańskie, G/Język francuski, H/Język niemiecki, I/Inne języki obce i ich piśmiennictwo;

Dział IV-Historia: A/Historia powszechna, B/Historia oddzielnych narodów-monografie, biografie, krytyka i filozofia historii, C/Historia Grecji, Rzymu i narodów starożytnych, D/Historia Rosji;

Dział V-Geografia, Etnografia, Podróże, Statystyka i Kartografia: A/Geografia powszechna i etnografia powszechna, B/Geografia i etnografia Rosji, C/Podróże i ekspedycje naukowe, D/Kartografia;

Dział VI-Matematyka: A/Matematyka ogólna i historia nauk matematycznych, B/Wyższa analiza, C/Arytmetyka, buchalteria, metrologia, D/Algebra, E/Geometria, F/Trygonometria, geodezja i logarytmy, G/Astronomia, kosmografia, geografia fizyczna, mapy, atlasy;

Dział VII-Nauki przyrodnicze: A/Nauka przyrodnicza w ogóle, B/Zoologia, Atlasy, C/Botanika, Atlasy, D/Mineralogia i geologia, Atlasy, E/Fizyka i meteorologia, F/Chemia, G/Technologia, H/Anatomia i fizjologia, Atlasy, I/Medycyna i weterynaria, Atlasy, J/Nauka o Ziemi i rolnictwo;

Dział VIII-Nauki prawnicze i polityczne: A/Zbiory praw i teoria prawa, B/Zbiory praw różnych narodów, C/Ekonomia polityczna, D/Statystyka;

Dział IX-Sztuka i rzemiosła: A/Historia i teoria sztuki i rzemiosła, B/Rysunek i rzeźba, Architektura, C/Albumy rysunków i obrazów, D/Kaligrafia i stenografia, E/Muzyka i śpiew, F/Gimnastyka;

Dział X-Wydawnictwa periodyczne: 1/Dzienniki - A/Historyczne, B/ Filologiczne, C/Literackie, 2/Gazety wszystkich rodzajów;

Dział XI-Informatory: A/ Encyklopedie, B/Katalogi różnych rodzajów, książki adresowe, C/Kalendarze;

Dział XII-Varia⁴².

Czy zbiory były porządkowane i spisywane w późniejszym okresie? Na podstawie zachowanych źródeł nie umiemy odpowiedzieć na to pytanie.

Przechowywanie zbiorów

Dokładna lokalizacja pierwszej biblioteki w Kolegium Księża Pijarów w Radomiu jest nieznana. Ponieważ początkowo była ona niewielka, mieściła się zapewne w kilku szafach, niekoniecznie w osobnym pomieszczeniu. W 1816 roku, po reorganizacji i rozbudowie kolegium, duża biblioteka została umieszczona na parterze narożnika głównego gmachu od strony ulicy Krakowskiej⁴³. Osobne pomieszczenie biblioteczne powstało prawdopodobnie w wyniku wskazań sformułowanych przez władze oświatowe w "Wewnętrznym urządzeniu szkół wojewódzkich" (a wcześniej departamentowych). Zalecano w nich umieszczenie biblioteki w oddzielnym lokalu i przechowywanie książek w szafach⁴⁴. Przymuszczalnie od początku istnienia radomskiej biblioteki układ książek na półkach był układem rzeczowym, w przeciwnym bowiem razie korzystanie ze zbiorów byłoby bardzo utrudnione. Książki układano na regałach w pozycji stojącej, o czym świadczą naklejki na grzbietach, zawierające zarówno elementy skróconego opisu dzieła, jak i oznaczenia liczbowe, prawdopodobnie numery inwentarza. Uczniowie młodszych klas posiadali w obrębie ogólnej biblioteki wyodrębnioną osobną małą biblioteczkę, składającą się z książek przeznaczonych specjalnie dla nich⁴⁵. Ponieważ zgodnie z przepisami⁴⁶ dzieła posiadające większą wartość nie mogły być wypożyczane na zewnątrz, prawdopodobnie udostępniano je na terenie biblioteki. Przymuszczalnie biblioteka posiadała wyodrębnioną część, pełniącą rolę czytelni. W 1851 roku zwiedzający Radom Franciszek Maksymilian Sobieszczański podziwiał w gimnazjum liczną bibliotekę "w ozdobnej sali znajdującej się"⁴⁷. Była to tzw. sala aktowa, czyli teatralna. Biblioteka mieściła się w tejże sali do czasu zlikwidowania przez władze kościółka św. Jana Kantego przerobionego na dwie kondygnacje⁴⁸. Na przełomie 1887/88 przeniesiono księgozbiór na niższe piętro budynku szkolnego, tj. do byłego kościoła i ustawiono w należytych porządku⁴⁹. W tym też czasie biblioteka uczniowska podzielona została na dwie części: dla starszych i młodszych uczniów⁵⁰. Rok szkolny 1893/94 to początek kłopotów lokalowych biblioteki⁵¹. Rozrastający się w szybkim tempie księgozbiór potrzebował coraz więcej miejsca. W sześć lat później, tzn. w roku szkolnym 1899/1900 przeorganizowano powtórnie bibliotekę uczniowską, dzieląc ją tym razem na trzy części: dla młodszych, średnich i starszych uczniów⁵². W tymże roku powstają też

małe biblioteczki z przeznaczeniem dla uczniów poszczególnych klas⁵³. Wypadki 1905 roku sprawiły, o czym wspomniano, że wiele książek ze szkolnego księgozbioru uczniowie wynieśli ze szkoły. Dyrektor zmuszony był wtedy kazać oszklone poprzednio dolne kondygnacje szaf pozabijać deskami⁵⁴. Do końca egzystencji radomskiej męskiej szkoły średniej jej biblioteka mieściła się w byłym kościele popijarskim⁵⁵.

3. Charakterystyka fragmentu księgozbioru przechowywanego obecnie w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego

Trudno jest dziś ustalić z całą pewnością, kiedy poszczególne tomy spośród 102 starych druków, 374 nowych druków i 22 tytułów czasopism trafiły do Warszawy. W archiwum BUW udało się bowiem odnaleźć jedynie cztery dokumenty związane z omawianym księgozbiorem. Na ślad pierwszego z nich naprowadził mnie znaleziony na kilkunastu pozycjach sporządzony ołówkiem zapis akcesyjny: "D-190-...9.IX.46" (w miejscu wykropkowanym znajdowały się różne liczby), oznaczający, iż dnia 9 września 1946 roku ofiarowany dar zapisano pod numerem 190. Poza tym książki te miały pieczętkę: "Dar Gimnazjum im. Jana Kochanowskiego w Radomiu". Z przechowywanej w archiwum BUW księgi zatytułowanej "Dary i Wymiana 1937-1953" wynikało, iż 9 września 1946 roku trafiły do warszawskiej księżnicy 132 dzieła w 158 tomach (w tym 125 książek w 147 tomach i 7 czasopism w 11 tomach) pochodzące z Biblioteki Szkoły Wojewódzkiej w Radomiu. Niestety, w księdze tej nie wymieniono tytułów przekazanych wówczas pozycji. Jedynie w rubryce: "Tytuł dzieła" znalazła się notka: "wg listy darów Nr 190/46". Listy tej jednak, nie udało się odnaleźć. Jak informują dwa kolejne dokumenty zapisane jako pozycje: 1223a i 1224 w "Dzienniku Korespondencji BUW 1945/46" pod datą 10 września 1946 roku, wspomniany dar trafił do Biblioteki Uniwersyteckiej nie bezpośrednio z Radomia, lecz za pośrednictwem Archiwum Głównego Akt Dawnych, List noszący numer 1223a/46 archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej skierowany był dnia 6 września 1946 roku do ówczesnego dyrektora BUW dra Adama Lewaka. Podpisany pod listem dyrektor Archiwum Głównego Adam Stebelski informował, że: "Archiwum Główne odsyła resztę książek z biblioteki Szkoły Wojewódzkiej w Radomiu". Drugi ze wspomnianych listów

(nr 1224/46) wystawiony 10 września 1946 roku i podpisany przez dyrektora BUW skierowany był do Archiwum Głównego Akt Dawnych. Jego treść przedstawia się następująco: "Dyrekcja Biblioteki ma zaszczyt uprzejmie podziękować za łaskawe ofiarowanie do zbiorów Biblioteki dzieł wg załączonego spisu. (Reszta książek z biblioteki Szkoły Wojewódzkiej w Radomiu)". Niestety, podobnie jak w przypadku wspomnianej wcześniej książki: "Dary i Wymiana 1937-1953", załączony do listu spis książek nie zachował się ani w archiwum BUW, ani w Archiwum Głównym Akt Dawnych. Ostatni z zachowanych dokumentów noszących tytuł "Biblioteka pijarska z Radomia (opis zespołu znajdującego się w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego)" sporządzony został i podpisany przez doc. dr Hannę Pohoską⁵⁶. Poniżej przytaczam treść tego dokumentu:

"W zespole biblioteki pijarskiej z Radomia znajdującym się w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego znajduje się 131 dzieł wydanych w latach od 1832 do 1895, które nie mogą być zaliczone w skład biblioteki pijarskiej-szkolnej i nie są uwzględnione w niniejszym zestawieniu. Należały do biblioteki szkolnej pijarskiej na pewno (lub część prawdopodobnie) dzieł 353 (tomów 691)
Z czego noszą podpis

Szkoła Wojewódzka XX Pijarów	dzieł 186
Collegii Radomiensis SP	dzieł 7
prywatnych OO Pijarów	dzieł 4
Szkoła radomska XX S.P.	dzieł 28
pożyczone z Col.Nob.S.P.	
Col.Reg.S.P. i Sieciechów	dzieł 4
Gimnazjum Radomskie	dzieł 9
bez podpisu mogło należeć	<u>dzieł 115</u>
	dzieł 353

Dekompletów dzieł	109
Z XVII wieku druków	3
Z XVIII wieku druków	88
Z lat 1800-1832	262
Dzieł polskich 125 (z czego przekłady a/ z francuskiego 22, b/ z niemieckiego 15, c/ z rosyjskiego 5, d/ z angielskiego 1)	
Dzieł francuskich	187
Dzieł niemieckich	39
Dzieł łacińskich	2

Według podziału rzeczowego:

Nauki ścisłe -141- a/Fizyka z astronomią 45, b/Matematyka 44,
c/Historia nat. 37, d/Chemia 15

Literackie -94- a/Teoria i hist.lit. 29, b/Wydania autorów 26,
c/Gramatyka 14, d/Literatura dziecięca 13, e/Encyklopedie,
bibliografie, peri. 12

Historyczno-geogr. -42- a/Historia 23, b/Geografia 14, c/Prawo 5
Filoz.-relig. -77- a/religia 56, b/Filozofia 10, c/Pedagogika 8,
d/Różne 2

U w a g a:

Naturalnie zespół powyższy stanowi tylko część właściwej biblioteki szkolnej, trudno na podstawie tego zestawienia wysuwać wnioski bardziej syntetyczne. Jednak uderza: a/ przewaga dzieł francuskich, b/ przewaga druków najnowszych. Cechy te powtarzają się zresztą jako wniosek przy badaniu zespołów innych ówczesnych bibliotek szkolnych. Reszta książek biblioteki radomskiej OO. Pi- jarów znajduje się jeszcze rozproszona w tejże Bibliotece Uni- wersyteckiej, oraz w Bibliotece miejscowego Instytutu Historycz- nego".

Z powyższego dokumentu, stworzonego przypuszczalnie po prze- jęciu przez BUW daru Gimnazjum im. J.Kochanowskiego z Radomia, wynika, iż H. Pohoska przebadła 484 tytuły pochodzące z biblio- teki radomskiej i że była świadoma tego, iż nie są to wszystkie pozycje z tej biblioteki.

Ustalona obecnie liczba tytułów jest nieco wyższa i wynosi 498, nadal nie obejmując całości zbiorów radomskich znajdujących się w BUW. Liczbę i rodzaj wydawnictw, które w różnym okresie trafiły do warszawskiej księżnicy ustaliłam opierając się przede wszystkim na katalogu kartkowym sporządzonym przez H. Pohoską, prawdopodobnie przed spisaniem powyższego dokumentu, a otrzyma- nym od mgr Barbary Litwiniuk - byłego kierownika Oddziału Opraco- wania Druków Nowych. Jedynie kilkanaście tytułów nie było obję- tych tym katalogiem, a ustalono je dzięki przypadkowym odkryciom w magazynach BUW. Śladem, który doprowadził do tych znalezisk była zawsze - charakterystyczna dla dużej części radomskiego księgozbioru - płócienna ciemnoszara oprawa. Zbiory będące kie- dyś własnością radomskiej biblioteki szkolnej, wbrew zasadzie zachowania całości proveniencyjnych, znalazły się w różnych od- działach warszawskiej księżnicy. Tak więc stare druki przechowy-

wane są obecnie w magazynie Oddziału Starych Druków, zaś czasopisma i druki nowe w magazynie głównym Biblioteki Uniwersyteckiej. Przymuszczalnie pierwsze książki z omawianego księgozbioru trafiły do BUW tuż po kasacie pijarów, tj. około 1864 roku, ostatecznie zaś grupa wydawnictw znalazła się w warszawskiej bibliotece uczelnianej w 1946 roku. Tak duża rozpiętość czasowa wpływu poszczególnych książek, a co za tym idzie różny czas ich opracowywania sprawiły, że księgozbiór nie jest skomasowany w jednym miejscu magazynu. Do rozproszenia radomskiej kolekcji przyczynił się także fakt, iż nie wszystkie tytuły zaklasyfikowano w BUW do włączenia do zbiorów. Część pozycji znalazła się w magazynie dubletów, część zaś wykorzystano jako egzemplarze przeznaczone na wymianę. Zachowany obecnie w Warszawie księgozbiór stanowi więc zaledwie około 5% radomskiego zbioru, w stosunku do największej jego liczebności z 1901 roku. Ogromna większość zespołu to tytuły w języku polskim i francuskim, dość dużo zachowało się książek w języku niemieckim, jedynie kilka po łacinie i w innych językach. Brak natomiast zupełnie wydawnictw w języku rosyjskim. Stan ten można wytłumaczyć tym, że druki łacińskie trafiły przymuszczalnie po 1864 roku, to jest po kasacie pijarów, do Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu, zaś pozycje w języku rosyjskim prawdopodobnie po likwidacji radomskiej szkoły zostały wywiezione do Rosji lub uległy rozproszeniu po różnych bibliotekach. Ponieważ ogromna większość zachowanych pozycji pochodzi sprzed 1864, głównie zaś sprzed 1831 roku, należy przypuszczać, iż większość tytułów trafiła do szkolnej biblioteki, gdy była ona jeszcze pod zarządem pijarów. Wniosek taki można wysunąć jedynie przy założeniu, że zbiory wpływały mniej więcej na bieżąco. Znikomą liczbę pozycji polskich pochodzących z okresu po 1864 należy wiązać z planową działalnością władz rosyjskich, zmierzającą do rusyfikacji księgozbioru i szkoły. Fakt, że zbiory pochodziły z terytorium całej niemal Europy, głównie jednak z Warszawy i Paryża, świadczy o tym, iż zarządzający biblioteką doskonale zorientowani byli w światowej produkcji wydawniczej i zaopatrywali bibliotekę w najwartościowsze wydawnictwa, bez względu na miejsce ich wydania. Z różnorodnej tematyki omawianego zbioru można wysunąć wniosek, że starano się zaspokajać zarówno potrzeby dydaktyczne, jak i zainteresowania wszystkich użytkowników księgozbioru, największy nacisk kła-

dąc jednak na gromadzenie pozycji z zakresu nauk matematyczno-fizycznych i humanistycznych.

4. Stan zewnętrzny zbioru

Badaniami proveniencyjnymi zostało objętych 413 z 498 pozycji. Do 85 tytułów nie udało się dotrzeć ani w magazynie głównym BUW, ani nie było ich w magazynie dubletów. Może zatem owe nie odnalezione tytuły zostały potraktowane jako dublety lub druki zbędne i wymienione z innymi bibliotekami, albo po dziś dzień zalegają w magazynie "na stropie", oczekując na swoją kolejkę do opracowania. Fakt, że według wszelkiego prawdopodobieństwa ostatnie książki z omawianego księgozbioru trafiły do BUW w 1946 roku, nie świadczy o tym, że wówczas zostały opracowane. Z informacji otrzymanych od pracowników Oddziału Opracowania Druków Nowych dowiedziałam się, że wiele dzieł z analizowanego księgozbioru włączono do katalogu warszawskiej księżnicy dopiero po 1980 roku.

Stan zachowania omawianego księgozbioru jest bardzo zróżnicowany. Najlepiej zachowały się książki przechowywane obecnie w magazynach Oddziału Starych Druków, spośród których jedynie dwie są zniszczone⁵⁷, a w kilku brakuje pojedynczych tablic czy stron. W gorszym stanie są obecnie pozycje zgromadzone w magazynie głównym BUW, co spowodowane jest trudnymi warunkami magazynowania (ciasnotą, brakiem odpowiedniej temperatury i nawilżania pomieszczeń magazynowych). Najgorzej jednak przedstawia się sytuacja książek i czasopism znajdujących się w magazynie dubletów, którego pomieszczenia zupełnie nie nadają się do celów przechowywania książek, ze względu na biegnące wierzchem rury centralnego ogrzewania, brak wszelkiej wentylacji i pokłady kurzu zalegające na książkach. Oprawy zgromadzonych tu książek noszą ślady działalności gryzoni i insektów, zaś papier niektórych książek - plamy po zalaniu.

Jeśli chodzi o oprawy, to jak wspomniano, ogromna ich większość wykonana została z grubego szarego płótna mocno zszytego z książką. Ten typ oprawy charakterystyczny był dla wielu księgozbiorów szkolnych, zwłaszcza w okresie istnienia szkół wojewódzkich⁵⁸. Jednak już wcześniej, od 1744 roku, w zgromadzeniu

ojców pijarów obowiązywał przepis traktujący o konieczności oprawy całości księgozbioru i o wymogach stawianych tej oprawie⁵⁹. Ze względu jednak na to, iż biblioteka powiększała się nie tylko drogą kupna, ale i drogą darów, zdarzało się, że trafiały do niej książki wcześniej oprawione przez donatorów. Tak było m.in. z 5 (z 20 znajdujących się obecnie w BUW) pozycjami ofiarowanymi bibliotece przez Michała Dołęgę⁶⁰.

Instrukcje szkolne i zakonne już za czasów S. Konarskiego zobowiązywały biblioteki, aby wszystkie książki ze szkolnych zbiorów zaopatrzone w znaki własnościowe⁶¹. Do znaków tych w przypadku biblioteki radomskiego kolegium, a potem gimnazjum, trzeba zaliczyć zapisy własnościowe i sygnatury, następnie zaś pieczęć biblioteki szkolnej z czasów rosyjskich. Przegląd części radomskiego księgozbioru, znajdującej się obecnie w BUW, nie wykazał śladu ani własnego ekslibrisu, ani superekslibrisu biblioteki. Z badań proweniencyjnych wynika, iż do najczęściej spotykanych na książkach proweniencji należy napis: "Z biblioteki Szkoły Wojewódzkiej XX Pijarów w Radomiu", który znajduje się na 100 dziełach. Pozostałe pozycje z wyraźnym zaznaczeniem proweniencji radomskiej noszą następujące podpisy:

"Z Biblioteki Szkół Wojewódzkich XX Pijarów w Radomiu"	- 20 dzieł
"Z Biblioteki Szkół Wojewódzkich Radomskich XX Pijarów"	- 15 dzieł
"Z Biblioteki Szkoły Wojewódzkiej Radomskiej XX Pijarów"	- 14 dzieł
"Z Biblioteki Szkoły XX Pijarów w Radomiu"	- 10 dzieł
"Z Biblioteki Szkoły Wojewódzkiej Radomskiej"	- 9 dzieł
"Z Biblioteki Gimnazjum Radomskiego"	- 8 dzieł
"Z Biblioteki Szkoły Radomskiej"	- 6 dzieł
"Bibliotheca Collegii Radomiensis Scholarum Piarum"	- 6 dzieł
"Z Biblioteki Szkół Radomskich"	- 4 dzieła
"Z Biblioteki Szkoły Radomskiej XX Pijarów"	- 3 dzieła
"Z Biblioteki Szkoły Wojewódzkiej Sandomierskiej XX Pijarów w Radomiu"	- 3 dzieła
"Z Biblioteki Gimnazjum Wojewódzkiego w Radomiu"	- 1 dzieło
"Z Biblioteki XX Pijarów w Radomiu"	- 1 dzieło
"Z Biblioteki Radomskiej Szkoły Wojewódzkiej"	- 1 dzieło
"Z Biblioteki Szkolnej Radomskiej"	- 1 dzieło
"Z Biblioteki Szkoły Wojewódzkiej XX Pijarów"	- 1 dzieło
"Z Biblioteki Szkoły Wojewódzkiej Radomskiej XX Pijarów w Radomiu"	- 1 dzieło

- Z Biblioteki Szkoły Wojewódzkiej w Radomiu" - 1 dzieło
Z Biblioteki Szkoły Wojewódzkiej w Radomiu
XX Pijarów" - 1 dzieło
W bibliotece Radomskiej Gubernskiej Gimnazji" - 1 dzieło⁶²

Mimo, iż zapisom tym towarzyszy czasem dopisany rok wpłynięcia dzieła do szkolnej biblioteki, wyżej wymienione zapisy proveniencyjne nie informują, jaką drogę każda z książek przebyła, zanim trafiła do radomskich zbiorów. Istnieje jednak pewna liczba pozycji, proveniencje których zawierają więcej informacji, niż wymienione wyżej. Informacje te dotyczą zarówno kolejnych właścicieli poszczególnych dzieł, jak również cen za jakie je nabyto, numerów z inwentarza, czy zmian sygnatur. Na podstawie notatek na zachowanych książkach, nie udało się ustalić wszystkich dobroczyńców radomskiej biblioteki, jednakże dzięki analizie proveniencyjnej zdołano określić kilkunastu z nich. Do pierwszych ofiarodawców należał stolnik łomżyński Ludwik Wąsowicz⁶³ herbu Łabędź (Dunin) ze Smogorzewa w powiecie opoczyńskim (dawniej rawskim). Informuje o tym zapis proveniencyjny pochodzący z XVII wieku: "Ex Catalogo Librorum Ludouci à Smogorzew Wąsowii Dapiferi Terrae Lomzensis Legatus ab eodem Collegio Radom [iensi] Scholarum Piarum"⁶⁴. Na tej samej książce znajduje się drugi zapis: "Z Biblioteki Szkolnéy Woiewodzkiéy Warszawskiéy XX. Piiarów za Rektoratu X. Kamionowskiego"⁶⁵, świadczący, iż dzieło to za sprawą księdza Adama Kamionowskiego w pierwszej ćwierci XIX wieku trafiło z Radomia do Warszawy. Nie ma w tym nic dziwnego, gdyż, jak stwierdziła M. Sipayłło⁶⁶, często przekazywano książki z jednej biblioteki do drugiej w obrębie tego samego zakonu. Nazwisko księdza Kamionowskiego występuje również na czwartym tomie znanej pracy Krzysztofa Kluka⁶⁷ w następującej formule: "Bibliotheca Collegii Radomiensis S [cholarum] P [iarum] cura A [dmodum] R [everendi] Patris, Kamionowski Rector [is] Col [l] egii". Proveniencja ta jest wcześniejsza od poprzedniej, gdyż wiadomo, że ksiądz Kamionowski był rektorem radomskiej szkoły między rokiem 1817 a 1822, czyli na kilka lat przed pełnieniem tej funkcji w Warszawie. Na wspomnianej książce, obok wyżej wymienionego zapisu i sygnatur, można też znaleźć niewyraźny podpis: "M. Notelnicka" [?]. Z braku jakichkolwiek informacji o tej osobie, trudno jest z całą pewnością określić, czy książka najpierw znajdowała się u niej, a potem trafiła do szkolnej biblioteki, czy też, co

Jak sądzę, jest mniej prawdopodobne, najpierw była w bibliotece, aby podczas wypadków 1905 roku trafić do rąk niejakiej M. Notelnickiej i później znów do biblioteki szkolnej, o czym świadczy przystawiona na stronie tytułowej verso pieczętka: "Dar Gimnazjum im. Jana Kochanowskiego w Radomiu". Trzecia książka, na której uwiecznione zostało nazwisko księdza Kamionowskiego w zapisie: "X [ładz] A [dam] Kamionowski S [cholarum] P [iarum]", mimo iż należała niegdyś do prywatnej biblioteki wspomnianego już pijara, a następnie oznaczona została: "Z Biblioteki Szkoły Woiewod [zkiej] XX. Piarów", nie znajduje się obecnie w magazynie druków nowych, jakby należało oczekiwać, lecz w magazynie dubletów wraz z kilkudziesięcioma innymi pochodzącymi z omawianego księgozbioru⁶⁸.

Do XVIII-wiecznych dobroczyńców biblioteki należał Antoni Konarski⁶⁹, pełniący od 1737 roku obowiązki rektora Kolegium Księży Pijarów w Radomiu. Jemu to zawdzięcza biblioteka szkolna dzieło Bernharda von Breidenbacha⁷⁰, na którym widnieje napis: "Antonius Konarski a B [eata] Cuneg [unda] offert Bibliothecae Radomiensi Scholarum Piarum. 1757 Proszę o westchnienie".

Zapisy odręczne nie są jedynymi znakami własnościowymi znalezionymi na książkach. Jeden raz natknęłam się w omawianym księgozborze na naklejkę ekslibrisową o następującej treści: "Post facta P [atris] Antonij Wiśniewski⁷¹ a S. Samuele, Collegij Nobilium Varsov [iensis] Sch [olarum] Piar [um] cum Permissione Superiorum". Książka⁷², na której znajduje się omawiana naklejka, nie posiada wprawdzie charakterystycznej informacji, że pochodzi z biblioteki szkoły księży pijarów w Radomiu, świadczą o tym jednak bezsprzecznie, charakterystyczne dla radomskich oznaczeń, przekreślone duże "n" z liczbą 1071 (N1071) i pieczętka: "Dar Gimnazjum im. Jana Kochanowskiego w Radomiu". Być może książka została wypożyczona z Warszawy i już do niej nie wróciła.

Kolejny ofiarodawca zostawił na dwóch ofiarowanych bibliotece książkach jedynie swoje imię i nazwisko, a mianowicie na pierwszym dziele⁷³ uwiecznił się dwukrotnie jako "Francois Wnorowskij", na drugim zaś⁷⁴, raz jako "Francois", oraz jako "Franciszek Wnorowski". Mógł to być szlachcic herbu Strzegonia z Wnorowa w sandomierskiem, może jakiś krewny żyjącego w drugiej połowie XVIII i pierwszej ćwierci XIX wieku pijara Leopolda Wnorowskiego od św. Adolfa, który w latach 1791/92-1792/93 był w Radomiu nauczycielem retoryki i wymowy.

Do znaczniejszych ofiarodawców radomskiej biblioteki należał bez wątpienia Michał Dołęga. Do dziś zachowało się w BUW 20 pozycji, których niegdyś był właścicielem. Księgozbiór ofiarowany przez niego pijarom był zapewne o wiele większy, jednakże trudno jest dziś ustalić iloma pozycjami zasilili radomskie zbiory. Należy przypuszczać, że wszystkie podpisane przez niego pozycje trafiły do Radomia w roku 1812, gdyż w tym właśnie roku ofiarował on pijarom część swej biblioteki. Michał Dołęga herbu własnego był właścicielem kilku wsi w opoczyńskim. Za Stanisława Augusta Poniatowskiego pełnił funkcje królewskiego szambelana, a od 1782 roku obowiązki asesora sądów zadwornych koronnych⁷⁵. Swoje książki sygnował bardzo różnie. Trzy ze wspomnianych 20 pozycji podpisane zostały jedynie inicjałami ofiarodawcy: "M.D."⁷⁶, raz ofiarodawca zamieścił podpis: "Dołęga"⁷⁷, również raz: "M. Dołęgi"⁷⁸. Na pojedynczych książkach należących kiedyś do jego kolekcji widnieją także napisy: "M. Dołęga m[anu] pr[opria]"⁷⁹, "M.w.Dołęga"⁸⁰, "Michael de Dołęga"⁸¹, "v[on] Dołęga"⁸². Jeśli chodzi o ostatnią ze wspomnianych książek, tj. o pracę Ressa, to za jej przybyciem do Warszawy co najmniej przed drugą wojnę światową przemawia fakt braku jakichkolwiek pieczętek. Prócz podpisu Dołęgi, znajdują się na niej jedynie sygnatury i identyczna, jak w przypadku poprzedniej książki (tj. pracy Totta), informacja o przynależności do radomskich zbiorów. Inne zapisy proveniencyjne Michała Dołęgi na ofiarowanych książkach brzmią następująco: "M. Dołęga Chamb[ellan]"⁸³, "M.D. Chamb[ellan]"⁸⁴. Na dwóch współoprawnych dziełach⁸⁵ znajduje się podpis: "M. Dołęga a[sesor] S[ądów] Z[adwornych]kor[onnych]". Trzy książki z omawianego księgozbioru zostały sygnowane: "M. Dołęga"⁸⁶. Ostatnia z wymienionych (w przypisie 86) pozycji, w przeciwieństwie do innych, nie posiada zapisanej formuły świadczącej o tym, że należała do radomskich zbiorów, zaopatrzono ją natomiast w proveniencję "Z Biblioteki Szkół Woiewódzkich Warszawskich XX Piiarów". Należy przypuszczać, że dzieło Lehmana musiało być czasowo pożyczone z Radomia do Warszawy, a potem zwrócone do macierzystej księżnicy, bowiem posiada, oprócz zapisu Dołęgi i pijarów warszawskich, także radomskie sygnatury i pieczętkę: "Dar Gimnazjum im. Jana Kochanowskiego w Radomiu". Na dwóch książkach⁸⁷ pierwszy właściciel umieścił podpis: "de Dołęga", który w przypadku drugiej ze wspomnianych książek ktoś usiłował wyskrobać. Pozostaje już tylko

wspomnieć o ostatnim typie sygnowania książek przez Dołęgę, a mianowicie o jego podpisie: "M. de Dołęga" pozostawionym na dwu książkach⁸⁸.

Dobroczyńcą radomskiej biblioteki był też bliżej nieznany ojciec Klaudiusz. Na jednej z książek⁸⁹ znajdujemy zapis: "Utitur P[ate]r Claudius L[icentiat] Philo[so]phiae m[anu] p[ropria]." Poniżej umieszczony został drugi o następującej treści: "Communitavit P[ate]r idem Claudius pro usu Thadei Gacki"⁹⁰. Z rąk Tadeusza Gackiego herbu Korwin, będącego od 1807 do 1816 roku rektorem, a w latach 1795-1802, 1804-1807, 1817-1819 nauczycielem w gimnazjum radomskim, trafiła wspomniana książka do szkolnej biblioteki, co potwierdzają naniesione na nią sygnatury.

Za rektora Tadeusza Gackiego, w 1816 roku, do radomskich zbiorów trafiła książka pod tytułem "Ordonnance provisoire sur l'exercice et les manoeuvres de la cavalerie"⁹¹. Ofiarodawcą jej był przypuszczalnie uczeń tejże szkoły, którego uwiecznił zapis następującej treści: "Zieleniewski Darował Bibliotece Szkolney 1816".

Lata dwudzieste XIX stulecia to okres systematycznego wzrostu omawianego księgozbioru. W 1821 roku trafiła do zbiorów szkolnych pozycja autorstwa Leonarda Eulera: *Éléments d'algèbre...*⁹² Prócz charakterystycznego dla radomskiego księgozbioru zapisu ("Z Biblioteki Szkoły Woiewódzkiej XX Piarów w Radomiu 1821"), znalazł się też na omawianej pozycji podpis jej pierwszego właściciela: "v[on] Both"⁹³.

Kolejny właściciel podpisał się na dziele Réne Richarda: *La vie du veritable pere Josef...*⁹⁴ także jedynie swoim nazwiskiem: "Wolicki". Prawdopodobnie był to Antoni Wolicki⁹⁵, piastujący urząd rektora radomskiej szkoły po roku 1820, a przed rokiem 1826, kiedy to rektorem został Kazimierz Kłaczyński⁹⁶.

Kazimierz Kłaczyński, podobnie jak jego poprzednicy na stanowisku rektora, zasłużył się dla radomskiej biblioteki. Między innymi ofiarował szkolnej księżnicy zbiór prac francuskiego kaznodziei Louisa de Bourdaloue'a⁹⁷, o sposobie, w jaki dzieło to trafiło w jego ręce informuje zapis umieszczony na stronie tytułowej verso tomu pierwszego: "Naylepszemu z Rektorów Kazimierzowi Kłaczyńskiemu Wdzięczni Uczniowie Klasy 6 ten mały dar ofiarować śmieją".

W okresie, kiedy radomska szkoła była szkołą wojewódzką, czyli między 1816 a 1832 rokiem, do zbiorów jej trafiły także dwa inne dzieła, a mianowicie Christoph'a Wilhelma Hufelanda: Sztuka przedłużania życia ludzkiego...⁹⁸ i Josepha Louisa de Legrange'a: De la résolution des équations numériques...⁹⁹ Na pierwszej z wymienionych książek znajduje się zapis uczyniony przez bliżej dziś nieznanego właściciela: "Ex Libris Antonii Streibel M[anu] P[ro-
pria]". Strona przedtytułowa drugiej z wymienionych pozycji zaopatrzona została w nieczytelny podpis pierwszego jej właściciela: "J.J. Liwet" [?], o którym też nic nie wiemy. Oczywiście, tak jak w przypadku większości wspomnianych wcześniej książek pochodzących z omawianego księgozbioru, również dwie wymienione powyżej książki mają charakterystyczne sygnatury i proveniencje radomskich piarów.

Innym rodzajem znaków własnościowych pozostawionych na książkach pochodzących z Radomia, prócz wspomnianych proveniencji odręcznych, są pieczętki. Spotkać je można jednak o wiele rzadziej niż zapisy odręczne. Najczęściej, bo aż 11 razy natknęłam się na okrągłą pieczętkę: "Biblioteka Radomskiego Russkago Obszczestwiennago Sobranija N^o...cena...r...k"¹⁰⁰.

Na 3 wydawnictwach widnieje podłużna pieczętka: "EDWARD WATSON"¹⁰¹. Przypuszczam, iż tym, który uwiecznił się we wspomnianej pieczętce, był pochodzący ze szlacheckiej rodziny szkockiej z okolic Edynburga Edward Robert Watson de Priestfield (1790-1872), syn Jana Roberta, nadintendenta dóbr stołowych oraz radcy stanu za Stanisława Augusta. 1 III 1815 roku Edwarda Watsona mianowano podprefektem powiatu garwolińskiego, w latach 1816-1820 był komisarzem obwodu radomskiego, a w latach 1822-1827 komisarzem Wydziału Wojskowo-Policyjnego w Komisji Województwa Sandomierskiego. Następnie w latach 1828-1844 pełnił funkcje naczelnika Wydziału Administracji i Oświecenia Publicznego Komisji Wojewódzkiej i Rządu Gubernialnego w Radomiu. W 1838 roku został cywilnym gubernatorem Radomia. W 1844 roku, po 31 latach służby, został przeniesiony na emeryturę¹⁰².

Kolejny ofiarodawca pozostawił na dwóch wielotomowych pozycjach swoją pieczętkę: "Ex bibliotheca J. Szymaniecki". Znaleźć ją można na dziełach François Marie Arouet de Voltaire'a¹⁰³ oraz na dziełach Etienne Bonnete de Condillac'a¹⁰⁴. Na drugiej z wymienionych pozycji widnieje także owalna pieczętka: "Fundamien-

t[alniają] Bibl[ioteka] Radom[skoj] Muż[skoj] Gimn[azii]".

Pieczętka ta zachowała się także na tomie dzieł Williama Shakespeare'a¹⁰⁵. Należała ona, obok trzech innych, do bliżej dziś nieznanego Louisa Nougarede'a. Informuje o tym odręczny zapis: "Ex libris Louis Nougarede". Jeśli chodzi o inne dzieła należące do pana Nougarede'a, to na książce Francesca dall'Ongara: *Novelle vecchie e nuove*¹⁰⁶ pozostawił on odręczny zapis: "Ex libris L[ouis] Nougarede", zaś na pracy Julesa Micheleta: *La femme*¹⁰⁷: "Nugareck, L[ouis] Nougarede", a znów na tomie poezji André Chéniera¹⁰⁸ mamy jedynie nazwisko pierwszego właściciela.

Dwie książki z radomskiego księgozbioru, a mianowicie "Wybór pieśni nucący tajemnice Chrystusa Pana ..."¹⁰⁹ oraz dzieło Jana Bogumiła Freyera: *Materia medycyna*¹¹⁰, osteplowano pieczętką: "Filarecja". Mało prawdopodobne jest, aby obie pozycje osteplowali w Warszawie zgromadzeni w Kole im. Joachima Lelewela członkowie Organizacji Młodzieży Niepodległościowej "Filarecja" działający na Uniwersytecie Warszawskim od 1915 roku¹¹¹, gdyż pierwsza ze wspomnianych książek ma pieczętkę: "Dar Gimnazjum im. Jana Kochanowskiego w Radomiu" i odręczny zapis: "Z Gim[nazjum] z Radomia" pochodzący z 1946 roku. Druga z wymienionych pozycji posiada, prócz wspomnianej pieczętki: "Filarecja", także dwa odręczne zapisy. Pierwszy to dedykacja następującej treści: "Panu Kacprowi Abrameckiemu Darowano Janek Kajkera [?] w Kielcach 1873 r. 17 Października", drugi zaś to podpis kolejnego właściciela: "Maksymilian Witold Lemieszewski". O tych osobach nie mamy żadnych wiadomości. Przypuszczam, że pieczętkę: "Filarecja" przystawili na wspomnianych książkach uczniowie radomskiego gimnazjum im. Jana Kochanowskiego, którzy w okresie międzywojennym wydawali pismo pod tytułem: "Filareta. Miesięcznik K.M. "Filarecja" Gimn. Państw. im. Jana Kochanowskiego w Radomiu".

Wśród książek posiadających ołówkową notatkę: "Z Gim[nazjum] z Radomia" znalazła się pewna liczba pozycji, których pozostałe proveniencje nie potwierdzają przynależności do omawianego księgozbioru. Potwierdza to również fakt braku na nich charakterystycznej pieczętki: "Dar Gimnazjum im. Jana Kochanowskiego w Radomiu", która przeważnie występuje łącznie ze wspomnianym zapisem. Chodzi tu o pracę Jeana Baptiste Gaila: *Clef d'Homère...*¹¹² Na tej pozycji, prócz sygnatur charakterystycznych dla biblioteki warszawskich pijarów, znajduje się również odręczny zapis:

"Z Biblioteki Szkoły Woiewódzkiej XX Piarów w Warszawie" i pieczętka: "Warszawskoje Riealnoje Učiliszcze Fund[amentalnoj] Bibliot[ieki] Obn. Otdiel[ienija]". Brak jakichkolwiek proveniencji radomskiej biblioteki także na książce Jeana Emmanuela Gilberta: *Abrégé du systeme de la nature de Linné...*¹¹³ oraz na współoprawnych dziełach "Anleitung zum Gebrauch de Lesebuchs für Elementar-Schulen"¹¹⁴ i Antoniego Wagi: *Rozprawa o naukach przyrodzonych*¹¹⁵. Na wyklejce wymienionych pozycji znajduje się ekslibris znanego kolekcjonera: "Z Biblioteki Kazimierza Stronczyńskiego Litera...N^o..."¹¹⁶ oraz pieczętka: "Towarzystwo Ogrodnicze Warszawskie"¹¹⁷ z wypisanymi odręcznie sygnaturami biblioteki tegoż Towarzystwa. Wymienione powyżej pozycje, zanim trafiły do rąk Stronczyńskiego, były wcześniej własnością warszawskich pijarów. Praca Gilbert'a opatrzona została zapisem: "Bibl[iothecae] Coll[egii] Varsovi[ensis] Schol[arum] Piaru[m] 1817", a "Anleitung zum Gebrauch de Lesebuchs für Elementar-Schulen" ma proveniencję o treści: "Bibl[iothecae] Provinciae Pol[onae] Schol[arum] Piarum 1805 obt[ulit] S[imon] Bielski"¹¹⁸, zaś na stronie przedtytułowej dzieła Antoniego Wagi widnieje: formuła: "Bibl[iothecae] Pol[onae] Provinciae Schol[arum] Piaru[m] obt[ulit] Cl[arissimus] Vinc[entius] Jakubowski 1819"¹¹⁹. Ponieważ cztery ostatnie pozycje opracowywane były wraz z wieloma innymi przybyłymi jako dar radomskiego gimnazjum im. Jana Kochanowskiego (co potwierdzają kolejne sygnatury nadane w BUW książkom pochodzącym z omawianego księgozbioru), przypuszczam, że odręczny zapis: "Z Gim[nazjum] z Radomia" znalazł się na nich przez przypadek. Nie można jednak wykluczyć faktu, iż książki te w jakimś bliżej nieokreślonym czasie trafiły do Radomia, aby znów wrócić do Warszawy.

Oprócz wymienionych proveniencji, książki i czasopisma zaopatrzone zostały przez bibliotekarzy radomskiej biblioteki szkolnej w różnorodne zapisy oznaczające, jak przypuszczam, numer, pod jakim wpisano daną pozycję do inwentarza. W blisko 190 przypadkach numer poprzedzony jest, charakterystycznym dla dużej części zbiorów, przekreślonym dużym "n" (N). Wiele pozycji opatrzonych jest kilkakrotnie zmieniającą się numeracją, w której liczby poprzedzone są przez: $N^{\frac{0}{-}}$, $N^{\frac{0}{+}}$, $N^{\frac{0}{=}}$, $N^{\frac{r}{-}}$, N , N , $N^{\frac{r}{=}}$, $N^{\frac{ro}{-}}$, n , nr , $n^{\frac{ro}{-}}$, $n^{\frac{0}{-}}$, $n^{\frac{r}{-}}$. W ponad 140 przypadkach oznaczenia liczbowe występują samodzielnie (tzn. nie są poprzedzone ani dużym, ani małym "n"). Oznaczenia, w których jednym z elementów było "N"

pochodzą, jak sądzę, z czasów szkoły pijarskiej. Umieszczano je w książkach przeważnie na prawej stronie górnej wyklejki. Oznaczenia cyfrowe przypuszczalnie pochodzą z czasów Wojewódzkiego Gimnazjum Rządowego i późniejszych, zamieszczano je przeważnie na stronie tytułowej lub na lewej stronie górnej wyklejki, podobnie jak oznaczenia poprzedzone przez małe "n".

Na wielu książkach i czasopismach zachowały się także oznaczenia literowo-cyfrowe. Zawsze duże litery alfabetu wskazują dział, w którym stała książka za czasów, gdy biblioteką radomską zarządzali pijarzy, cyfry zaś - poprzedzone często kropką, znakiem równości lub dwukropkiem - kolejny numer pozycji w tym dziele, co było równoznaczne z miejscem książki na półce.

Na kilkudziesięciu wydawnictwach można spotkać ołówkiem spisane informacje o cenie, za jaką nabyto daną pozycję, jednakże ani razu nie natknęłam się na informację o miejscu zakupu poszczególnych pozycji.

Analiza proveniencyjna zachowanego w BUW fragmencie popijarskiego księgozbioru z Radomia świadczy o tym, że część książek i czasopism trafiła do Warszawy jeszcze w XIX wieku - przypuszczalnie po kasacie pijarów - co sugerują różne ówczesne pieczętki i naklejki. Należy także sądzić, iż nie wszystkie z 358 książek opatrzonych pieczętką: "Dar Gimnazjum im. Jana Kochanowskiego w Radomiu" trafiły do BUW równocześnie. Wiadomo, że część dzieł trafiła do warszawskich zbiorów w 1946 roku (na pewno 132 dzieła), część zaś znalazła się tu zapewne po 1936 roku. Potwierdza to przybita na 6 książkach pieczętka: "Seminarium Historii Gospodarczo-Społecznej i Geografii Historycznej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie"¹²⁰.

Studium proveniencyjne kolekcji popijarskiej z Radomia nie jest z pewnością wyczerpującym opracowaniem tematu. Niniejszy artykuł miał bowiem przypomnieć losy niezbyt dziś znanej radomskiej biblioteki szkolnej, która swe istnienie zawdzięcza wytrwałej pracy zakonnych władz szkoły oraz zabiegom i ofiarności wielu cenionych w kraju osobistości.

Przypisy

¹ Historię szkoły i jej biblioteki omówił ostatnio K. Warda w artykule Biblioteka pijarów radomskich w świetle inwentarzy z 1858 i 1865 roku, [w:] Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi, Warszawa 1988, t. 10 Warsztaty, s. 5-32. Historię szkoły dokładniej przedstawiłam w swej pracy magisterskiej zatytułowanej "Księgozbiór szkoły pijarskiej i popijarskiej z Radomia w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie" pisanej pod kierunkiem doc. dr hab. M. Mlekickiej w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego w 1987 r.

² Po 1773 r. dawna szkoła kolegiacka otrzymała rangę Szkoły Podwydziałowej Mniejszej w Radomiu. Po trzecim rozbiorze Polski szkołę przemianowano na Gimnazjum Księża Pijarów. W 1809 r. szkoła otrzymała tytuł Szkoły Departamentowej. Kolejna reorganizacja miała miejsce w 1816 r., kiedy to, po wprowadzeniu egzaminu dojrzałości, dawną uczelnię pijarów przemianowano na szkołę wojewódzką.

³ J. Luboński, Historia gimnazjum radomskiego od 1685 do 1897 roku, [w:] Jednodniówka Zjazdu Koleżeńskiego Radomiaków w dniu 6, 7 i 8 maja 1923 r. w Radomiu, Warszawa 1923, s. 29.

⁴ J. Luboński, Monografia historyczna miasta Radomia, Radom 1907, s. 152.

⁵ Tamże.

⁶ J. Boniecki, Młodzież radomska w rewolucji 1905-1907 roku, "Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego" 1973, t. 10, z. 3-4, s. 28.

⁷ T. Heller, Dzieje radomskiego gimnazjum męskiego. Praca magisterska. Wydział Pedagogiczny UW 1965. Maszynopis.

⁸ M. Maj, Liceum Chałubińskiego w Radomiu, "Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego" 1966, t. 3, z. 2, s. 35.

⁹ Cz. Zwolski, Szkolnictwo, [w:] Rozwój Radomia 1945-1964, Radom 1964, s. 112.

¹⁰ Tematykę szkolnych księgozbiorów w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego podejmowała w licznych artykułach M. Adrianek. Zagadnienia tego dotyczą m.in.: Funkcja dydaktyczna bibliotek publicznych szkół średnich Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do r. 1831, "Studia o Książce" 1978, t. 8, s. 81-105; O książkach elementarnych w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, "Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1979, R. 22, z. 1, s. 18-38; Podstawowy zasób filologiczny w bibliotekach szkolnych Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do r. 1831, "Studia o Książce" 1981, t. 11, s. 41-70; Rola i miejsce księgozbiorów szkolnych w systemie oświaty Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do roku 1931, "Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1981, R. 24, z. 1, s. 43-68; Rola szkoły w

rozwijaniu zainteresowań czytelniczych w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do r. 1831, "Studia o Książce" 1979, t. 9, s. 41-64; Ze studiów nad bibliotekami szkolnymi Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do r. 1831, "Roczniki Biblioteczne" 1977, R. 21, z. 3-4, s. 645-680.

¹¹ W latach 1810, 1812, 1820 za czasów ministra Stanisława Kostki Potockiego przekazano szkołom departamentowym (przemianowanym w 1815 r. na wojewódzkie) następujące programy: Plan nauk przez klasy na szkoły departamentowe, [w:] Z. Kukulski, Źródła do dziejów wychowania i szkolnictwa w Polsce z doby Izby Edukacji Publicznej, 1807-1812, Lublin 1931, s. 533-551; Plan nauk szkół departamentowych, [w:] [J. Lipiński], Wewnętrzne urządzenie szkół departamentowych 1812 roku, Warszawa 1812, s. 3-70; Plan na szkoły wojewódzkie z roku 1820, [w:] Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Oświecenia, t. 2, Warszawa 1867, s. 563-621.

¹² Rejestr książek mających się znajdować w bibliotekach szkół departamentowych, [w:] [J. Lipiński], op.cit., s. 73-90; Rejestr książek mających się znajdować w bibliotekach szkół wojewódzkich, [w:] Zbiór przepisów administracyjnych..., s. 625-645.

¹³ Rejestr książek mających się znajdować w bibliotekach szkół wojewódzkich ..., s. 645.

¹⁴ M. Łodyński, Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807-1831), Wrocław 1958, s. 140.

¹⁵ Akt uroczysty zakończenia kursu rocznego nauk w Gimnazjum Wojewódzkim w Radomiu..., Radom 1835, s. VIII; Akt uroczysty zakończenia kursu rocznego nauk w Gimnazjum Wojewódzkim w Radomiu..., Radom 1836, s. nlb. 7.

¹⁶ Akt uroczysty zakończenia kursu rocznego nauk w Gimnazjum Gubernialnym Radomskim, Radom 1839, s. nlb. 6.

¹⁷ K. Warda, Źródła do dziejów bibliotek w zbiorach Seminarium Duchownego w Sandomierzu, [w:] Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi, Warszawa 1985, t. 8 Zbiory specjalne, s. 87-103.

¹⁸ Gubernia Radomska w świetle cyfr, [w:] Kalendarz Informacyjny Guberni Radomskiej na rok 1903, Radom 1903, s. 20.

¹⁹ J. Wiśniewski, Dekanat radomski, Radom 1911, s. 275.

²⁰ E. Chwalewik, Zbiory polskie, t. 2, Warszawa 1927, s. 136, 137.

²¹ S. Tomkiewicz, Obecny stan archiwów i bibliotek w Królestwie Polskim pod okupacją austriacką, "Sprawozdanie z Czynności i Posiedzeń. Akademia Umiejętności w Krakowie" 1916, t. 21, nr 5, s. 10.

22 L. Holtzer, Miejska Biblioteka Publiczna w Radomiu 1922-1972, [w:] Miejska Biblioteka Publiczna 1922-1972. Jednodniówka okolicznościowa, Radom 1972, s. 10.

23 J. Łukaszewicz, Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794, t. 4, Poznań 1851, s. 236.

24 J. Luboński, Historia gimnazjum radomskiego..., s. 28 - znajdujemy tylko informację: "ks. Szczepan Hołowczyc, późniejszy prymas arcybiskup warszawski zastaje w 1783 roku w kolegium radomskim (...) bibliotekę".

25 Na popis publiczny uczniów Szkoły Wojewódzkiej XX Pijarów w Radomiu..., Warszawa 1824, s. 11.

26 M. Łodyński, Rola bibliotek szkolnych w życiu kulturalnym Królestwa Polskiego (1815-1831), "Przegląd Biblioteczny" 1957, R. 25, z. 2-3, s. 15.

27 K. Warda, Biblioteka pijarów radomskich..., s. 10 i przypis 9 na s. 31.

28 L. Gocel, Średnia szkoła męska w Radomiu, "Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1961, R. 4, z. 2, s. 252.

29 J. Luboński, Historia gimnazjum radomskiego..., s. 28.

30 L. Gocel, op. cit., s. 252.

31 F.M. Sobieszczanski, Wycieczka archeologiczna w niektóre strony guberni radomskiej, Warszawa 1852, s. 15.

32 K. Warda, Źródła do dziejów bibliotek..., s. 87-103 - podaje, że w wyniku akcji zwożenia zbiorów poklasztornych do Sandomierza wpłynęło "z biblioteki pijarów radomskich 2430 wol." (s. 92) na ogólną liczbę 2974 pozycji (nie licząc 49 tytułów czasopism) i co najmniej 3566 egzemplarzy (s. 98), jakie zostały spisane w inwentarzu z 1865 roku. Wcześniejszy wykaz tej biblioteki (z 1858 roku) wymieniał, według wersji zamieszczonej przez K. Wardę we wspomnianym artykule (na s. 98), 2710 książek w 3617 tomach i 3082 woluminach, lub, jak twierdzi cytowany autor w swym ostatnim artykule (Biblioteka pijarów radomskich..., s. 12), "2710 pozycji w ponad 3900 woluminach". W jeszcze innym artykule (Inwentarze bibliotek klasztornych jako źródła do dziejów książki polskiej w XIX w., "Studia o Książce" 1985, t. 15, s. 120) liczbę 3900 woluminów przypisuje K. Warda inwentarzowi z 1865 roku. Przyjmując, że podana przez K. Wardę w pierwszym ze wspomnianych artykułów liczba pozycji zarówno pierwszego, jak i drugiego ze wspomnianych inwentarzy jest prawdziwa, musimy zauważyć systematyczny wzrost radomskiego księgozbioru w ciągu 7 lat. Dane podane w artykule ks. Walentego Wójcika, Włączenie zbiorów poklasztornych do Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu ("Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelnego" 1960, t. 1, z. 1, s. 50-65) tylko częściowo pokrywają się z tym, co napisał w swej pracy K. Warda. Wprawdzie W. Wójcik, podobnie jak K. Warda, podaje, iż inwentarz z 1858 roku wykazuje 3617 tomów, ale twierdzi również, że

inwentarz z 1865 roku zawiera jedynie 3123 spisane tomy (s. 60), co świadczyłoby o zmniejszaniu się radomskiego księgozbioru. Według W. Wójcika, w wyniku zarządzenia władz, z byłego pijarskiego zbioru książek: 54 dzieła wytypowano dla Komisji Rządowej Oświecenia Publicznego w Warszawie i tylko 46 książek dla gimnazjum radomskiego (s. 60). Natomiast z liczb podanych przez K. Wardę wynika, że aż 1136 egzemplarzy (jeśli egzemplarz utożsamiany jest przez autora z woluminem) trafiło do zbiorów gimnazjum i do Komisji Rządowej. Gdyby sprawa przedstawiała się tak, jak opisuje Warda, tłumaczyłoby to dużą liczbę książek z proveniencjami radomskiej szkoły pijarów znajdujących się obecnie w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego. Liczba ta bowiem znacznie przekracza 100 tytułów podane przez W. Wójcika, jeśli przyjmiemy, że książka i dzieło to w rozumieniu autora pojęcia równoznaczne z tytułem.

33 W. Wójcik, op. cit., s. 61. Cytowany W. Wójcik podał stan zbiorów na rok 1864, dane zaś dotyczące liczby książek z poszczególnych wieków według inwentarza z 1858 roku przedstawia tabela zamieszczona przez K. Wardę, Biblioteka pijarów radomskich..., s. 16.

34 Dane znajdujące się w tabelach zaczerpniętam z drukowanych rocznych sprawozdań Radomskiego Męskiego Gimnazjum Rządowego za lata 1885/1886-1899/1900 publikowanych pod tytułem "Oczet" Radomskiej Męskiej Gimnazji za...uczebnij god".

35 Tabela 3 w bardziej rozbudowanej formie zamieszczona została we wspomnianej wyżej pracy T. Hellera, udostępnionej mi w Państwowym Archiwum w Radomiu (Nr inw. 2692).

36 Z powodu przedłużającego się remontu Archiwum Państwowego w Radomiu.

37 Gubernia Radomska w świetle cyfr..., s. 20.

38 E. Chwalewik, op. cit., s. 136.

39 S. Konarski, Ustawy szkolne, Kraków 1925, s. 261.

40 Dokładną analizę obu wspomnianych inwentarzy przeprowadził K. Warda, Biblioteka pijarów radomskich..., s. 5-32.

41 Oczet' Radomskiej Męskiej Gimnazji za 1886/87 uczebnij god', Radom 1888, s. 8.

42 Tamże, s. 91-95.

43 M. Maj, Szkolnictwo, [w:] Radom. Dzieje miasta w XIX i XX w., Warszawa 1985, s. 67.

44 [J. Lipiński], Wewnętrzne urządzenie szkół wojewódzkich 1820 roku, [Warszawa] 1820, s. 50.

45 Tamże, s. 48.

46 Tamże, s. 49.

47 F.M. Sobieszczański, op. cit., s. 15.

- 48 J. Wiśniewski, op. cit., s. 275.
- 49 Otczet' Radomskiej Mużskiej Gimnazji za 1887/88 uczebnyj god', Warszawa 1889, s. 5.
- 50 Tamże.
- 51 Otczet' Radomskiej Mużskiej Gimnazji za 1893/94 uczebnyj god', Warszawa 1895, s. 10.
- 52 Otczet' Radomskiej Mużskiej Gimnazji za 1899/1900 uczebnyj god', Warszawa 1901, s. 8.
- 53 Tamże.
- 54 J. Wśniewski, op. cit., s. 275.
- 55 S. Tomkiewicz, op. cit., s. 10.
- 56 Hanna Pohoska (1895-1953) występująca pod pseudonimami: Szczęsna, Ewa Białynia, Ewa Stawisz, Jerzy Nałęcz docent Uniwersytetu Warszawskiego, historyk i pedagog. Nauka zawdzięcza jej kilka rozpraw poświęconych pijarom. Wiele jej prac z biografistyki pozostało w rękopisach - S. Konarski, Pohoska (Rzepecka-Pohoska) Anna Ewa, [w:] Polski Słownik Biograficzny, t. 27, Wrocław 1982, s. 228-230.
- 57 [Causse l'Abbe], De la cannoissance de Jesus-Christ..., Paris 1780 (sygn. 28.20.4.8389) - zniszczona oprawa; K. Kluk, Zwierząt domowych i dzikich osobliwie krajowych historii naturalnej początki..., t. 4, Warszawa 1780 (sygn. 28.20.4.3241[4]) - egzemplarz zniszczony przez insekty.
- 58 Identycznie opracione są książki z bibliotek szkół wojewódzkich w Płocku, Kaliszu i Szczebrzeszynie.
- 59 S. Konarski, op. cit., s. 414, 416.
- 60 3 spośród 5 pozycji opracione są w półskórek: [C. Beccaria], Traité des délits et des peines..., Philadelphie 1766 (sygn. 28.20.4.8367); [F.A. Arouet de Voltaire], Commentaires sur le livre Des délits et des peines de Casare Baccaria..., [b.m.] 1767 (sygn. 28.20.4.8368); Ch.L. de Secondat de Montesquieu, Oeuvres, t. 5, Amsterdam, Leipzig 1764 (sygn. 28.20.4.8383[5]), zaś 2 pozostałe w skórej: B. Pascal, Pensees..., Amsterdam 1688 (sygn. 28.20.3.4571); [F.-V. Toussaint], Les moeurs, P. 1-3, Amsterdam 1763 (sygn. 28.20.4.8384).
- 61 S. Konarski, op. cit., s. 415.
- 62 Podane przeze mnie zapisy proweniencyjne różnią się od tych, które wymienia H. Pohoska w cytowanym wcześniej dokumencie, zarówno formą, jak i liczbą odpowiadających im dzieł. Różnice w formie zapisów wynikają z faktu, iż w swym wykazie wyliczyłam wszystkie ich rodzaje znalezione na książkach pochodzących z omawianego zbioru, traktując jako odmiennie - zapisy niewiele różniące się od siebie, H. Pohoska zaś jako kryterium podziału zasto-

sowała występujące w zapisach różne nazwy szkoły, nazwiska właścicieli książek, czy inne znaki własnościowe (np. sygnatury), nie biorąc pod uwagę drobnych różnic w zapisach. Przyczyny różnic w liczbach dzieł odpowiadających poszczególnym zapisom proveniencyjnym należy szukać, jak sądzę, w fakcie, iż przebadana przeze mnie z autopsji liczba pozycji wynosi zaledwie 413, podczas gdy H. Pohoska miała do czynienia z 484 pozycjami wliczając do grupy tych książek również te, które wydano po 1831 r.

63 Jego krewny Marcin Wąsowicz stolnik sochaczewski przyczynił się finansowo do założenia Kolegium Księży Pijarów w Radomiu - K. Niesiecki, Herbarz polski, t. 9, Lipsk 1842, s. 247.

64 Zapis ten zachował się na verso strony tytułowej dzieła F. Vegetius, Sylloge strategematum..., Francofurti 1602 (sygn. 3.22.10.5).

65 Książd Adam Kamionowski był rektorem pijarów warszawskich w latach 1823-1825. L. Chmaj, Historia domus Varsoviensis Scholarum Piarum. Oprac...., Wrocław 1959, s. 166.

66 M. Sipayłko, O metodzie badań proveniencyjnych starych druków, [w:] Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi, Warszawa 1975, t. 1, s. 16.

67 Zwierząt domowych i dzikich osobliwie krajowych historii naturalnej początki..., t. 4, Warszawa 1780 (sygn. 28.20.4. 3241 [4]).

68 Wspomniana książka to: J.B. Biot, Essai de geometrie analitique..., Paris 1813.

69 Antoni Konarski herbu Gryf był synem Jerzego i Heleny z Czermińskich oraz bratem Stanisława Konarskiego - reformatora szkolnictwa pijarskiego. Ojciec jego - kasztelan zawichojski - był właścicielem Żarczyc i Borczyna. Przyszły prowincjał pijarów i pedagog urodził się - jak podaje Polski Słownik Biograficzny, t. 13, Warszawa 1967, s. 453-455 i J. Wiśniewski, op. cit., s. 277 - w 1695 roku, zmarł zaś 25 III 1778 r. w Radomiu. Inną datę jego urodzin - 1698 rok - podaje A. Boniecki, Herbarz polski, t. 11, Warszawa 1907, s. 43.

70 "Peregrynacja arabska...", Kraków 1610 (sygn. 4.4.8.11).

71 Antoni Wiśniewski od św. Samuela (1718-1774), fizyk, filozof, matematyk, pijar. Uczęszczał do kolegium pijarskiego w Łowiczu, do zakonu wstąpił w Podolińcu w 1736 r., po czym wykładał gramatykę i składnię w nowicjacie w Łowiczu, poezję i filozofię w Warszawie (1740-1742). Po odbyciu studiów teologicznych w Warszawie (1743) został nauczycielem poetyki (od 1746 r. fizyki) w Collegium Nobilium w Warszawie. W 1747 r. wyjechał na dalsze studia w zakresie fizyki doświadczalnej i matematyki do Rzymu, Turynu i Wiednia. W latach 1750-1751 odbył podróż do Paryża, Londynu, Holandii, Halle i Lipska, gdzie słuchał wykładów Chr. Wolffa. Powróciwszy do kraju (1751) jako professor philosophiae recentorium, fizyki eksperymentalnej i matematyki zorganizował w Collegium Nobilium gabinet fizyczny, zaopatrzony w ins-

trumenty sprowadzone z zagranicy, popularyzując jednocześnie nowe kierunki filozoficzne i przyrodnicze, ostro atakowane (1752-1754) przez jezuitów. W 1756 r. towarzyszył J.K. Mniszkowi w poselstwie do Konstantynopola, po powrocie został rektorem Collegium Nobilium (1759), w 1760 r. asystentem prowincji. W 1763 r. wyjechał do Paryża, zaś w latach 1766-1768 piastował godność prowincjała. Czołowy przedstawiciel polskiej myśli filozoficznej ówczesnego oświecenia, współautor wydawanych od 1757 r. "Rozmów" i popularnych kalendarzy "Kolęda Warszawska" (od 1752). Od 1746 r. ogłaszał niemal corocznie "Propositiones philosophicae". Jako ex-prowincjał osiadł u schyłku życia na nadanym mu w 1763 r. probostwie lebickim w Podolińcu, gdzie zmarł 14 III 1774 r. Historia nauki polskiej. Pod red. B. Suchodolskiego, t. 6, Wrocław 1974, s. 749.

72 Ch. von Wolff, Cours de mathematique..., t. 2, Paris 1747 (sygn. 28.20.4.8430[2]).

73 "Académie universelle des Jeux...", t. 3, Amsterdam 1786 (sygn. 28.20.4.8380[3]).

74 G.D. de Beaurieu, Cours d'histoire sacrée et profane..., t. 2, Paris 1766 (sygn. 28.20.4.8361[2]).

75 A. Boniecki, Herbarz polski, t. 4, Warszawa 1901, s. 352.

76 Ch.L. de Secondat de Montesquieu, Oeuvres..., t. 5, Amsterdam et Leipzig 1764 (sygn. 28.20.4.8383[5]); J.Ch. Stockhausen, Critischer Entwurt einer auserlasenen Bibliothek für die Liebhaber der Philosophie..., Berlin 1771 (sygn. 28.20.4.8407); F.M. Arouet de Voltaire, Le caffè ou l'Esossaise..., [Dresde?] 1764 (sygn. 28.20.4.8370).

77 L.S. Mercier, Mon Bonnet de nuit, t. 1, Neuchatel 1784 (sygn. 28.20.4.8427[1]).

78 B. Pascal, Pensees..., Amsterdam 1688 (sygn. 28.20.3.4571).

79 F.M. Arouet de Voltaire, Ouvrage dramatiques..., [b.m.] 1764 (magazyn dubletów).

80 D. Tilas, Entwurf einer schwedischen Mineralhistorie..., Leipzig 1767 (sygn. 28.20.4.8390).

81 F. de Tott, Memoires...sur les Tartares, P. 1, Amsterdam 1785 (sygn. 28.20.4.8413[1]).

82 J.H. Röss, Sammlung einiger kleinen, grösstentheils Landwirtschaftlichen Aufsätze..., Leipzig 1780 (sygn. 28.20.4.8417).

83 J. Rutledge, Le bureau d'esprit..., Londres 1777 (sygn. 28.20.4.8421).

84 F.V. Toussaint, Les moeurs, P. 1-3, Amsterdam 1763 (sygn. 28.20.4.8384).

85 Chodzi tu o pracę C. Beccaria, Traité des delits et des peines..., Philadelphie 1766 (sygn. 28.20.4.8367 adl.) i pracę

F.M. Arouet de Voltaire, Commentaire sur le livre Des délits et des peines..., [b.m] 1767 (sygn. 28.20.4.8368 adl.).

86 L. Ariosto, Roland Furieux, poeme heroique..., t. 1-2, Amsterdam 1771 (sygn. 28.20.4.8360[1-2]; C.-M.-J.-B. Mercier Dupuy, Lettres sur l'Italie, t. 2, Rome 1789 (sygn. 28.20.4.8373[2]); J.G. Lehmann, Andhandlung von den Metall-Hüttern..., Berlin 1753 (sygn. 28.20.4.8392).

87 F. Algarotti, Essai sur la peinture..., Paris 1769 (sygn. 28.20.4.8396) [Fryderyk II, król pruski], Poesies diverses, Poczdam 1760 (sygn. 28.20.4.8397).

88 G. Bertati, Il geloso in cimento..., Varsovia 1776 (sygn. 28.20.4.841); A.C. Clairaut, Eléments de geometrie, Paris 1765 (sygn. 28.20.4.8402).

89 S.L'Huillier, Geometria dla szkół narodowych, Cz. 2, [Warszawa] 1781 (sygn. 28.20.4.8399[2]).

90 Po zaprzestaniu pełnienia funkcji dydaktycznych w radomskiej szkole ksiądz Gacki był plebanem we Wsoli, zaś w latach 1835-1838 w Jedlni - J. Wiśniewski, op. cit., s. 283.

91 Paris 1808 (sygn. 468619).

92 T. 1-2, Lyon 1774 (sygn. 28.20.4.8408[1-2]).

93 Ponieważ nazwisko von Both jest szlacheckim nazwiskiem spotykanym w Danii i Holandii przypuszczam, iż bardziej prawdopodobne jest, że książka, której pierwszy właściciel nosił to nazwisko, trafiła do Radomia w drodze zakupu na aukcji, a nie w drodze daru.

94 La Haye 1705 (sygn. 28.20.4.8355).

95 Należy przypuszczać, że Antoni Wolicki wymieniony przez J. Wiśniewskiego, op. cit., s. 283 - to jedna i ta sama osoba, co żyjący w latach 1793-1853 Michał Wolicki, którego wymienia H. Pohoska w "Kartotece biograficznej nauczycieli w. XVIII-XIX" (BUW rps nr 577). Przypuszczenie to zdaje się potwierdzać fakt, iż, według H. Pohoskiej, Michał Wolicki najpierw przez rok był nauczycielem (w 1814), a potem w latach 1823-1826 pełnił funkcję rektora radomskiej szkoły.

96 Jak ustaliła we wspomnianej wyżej kartotece H. Pohoska - żyjący w latach 1796-1857 Kazimierz Kłaczyński od św. Błażeja był przedostatnim z pijarskich rektorów w radomskiej szkole. Funkcję rektora sprawował tu przeszło 30 lat począwszy od 1 IV 1826 do 1857 roku. Przed przybyciem do Radomia, a po odbyciu w Opolu nowicjacie (1815-1816) i studiach w Warszawie (1817-1818), w latach 1818/19-1823/24 nauczał w warszawskich szkołach księży pijarów.

97 Oeuvres complites. Besancon 1823 (sygn. 482071 [1-8, 10, 12-14]).

98 Cz. 1, Warszawa 1800 (sygn. 28.20.4.8366[1]).

99 Paris 1797 (sygn. 28.20.4.9636).

100 Występuje ona na następujących pozycjach: X. Aubryet, Madame et mademoiselle, Paris 1872 (sygn. 482062); F.O. Barot, Le casier judiciaire, Paris 1882 (sygn. 482052); A. Belot, Les fugitives de Vienne..., Paris 1883 (sygn. 482043); G. Droz, <Entre nous>, Paris 1867 (magazyn dubletów); P. Du Plessis, Les boucaniers, t. 3-5, Bruxelles 1852 (sygn. 488626[3-5]); Évodie, Un homme d'honneur, Paris 1873 (sygn. 482049); P. de Kock, Ni jamais in toujours, t. 2, Bruxelles 1835 (magazyn dubletów); H. Lavedan, La haute, Paris 1895 (sygn. 482067); P.F. Niboyet, Le nouveau juif-errant, Paris 1879 (sygn. 482029); Ch.-H.-É.-F. Reybaud, La dernière bohémienne, Bruxelles 1853 (magazyn dubletów); [V. Tissot], (L'Allemagne amoureuse), Paris 1884 (sygn. 482058).

101 Ze zbiorów Edwarda Watsona trafiły do biblioteki szkolnej następujące pozycje: G.G. Guyot, Nouvelles récréations physiques et mathématiques..., t. 1-3, Paris 1786 (sygn. 28.20.4.8433[1-3]); J.A. Nollet, Leçon de physique expérimentale, t. 1, 3-6, Paris 1754-1764 (sygn. 28.20.4.8385[1,3-6]); J.Ch. Valmont de Bomare, Minéralogie ou nouvelle exposition du regne minéral..., t. 2, Paris 1774 (sygn. 28.20.4.8435[2]).

102 R. Gerber, Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808-1831, Słownik biograficzny, Wrocław 1977, s. 226.

103 Oeuvres completes, t. 6, 11, 12, 15-17, 21, 22, 31, 33, 34, 44, 45, 56, 60, 62, 64, 66, 72, 76, 79, 84, 85, 88, 90-92 [Kehl] 1785 (sygn. 28.20.4.6903[6, 11, 12, 15-17, 21, 22, 31, 33, 34, 44, 45, 56, 60, 62, 64, 66, 72, 76, 79, 85, 88, 90-92]).

104 Oeuvres completes, t. 3, 7-12, 14, 17-20, 31, Paris 1803 (sygn. 158056[3, 7-12, 14, 17-20, 31]).

105 Chefs-d'oeuvre..., Paris 1837 (sygn. 485395).

106 Firenze 1861 (sygn. 482056).

107 Paris 1873 (sygn. 482060).

108 Poésies, Paris 1841 (sygn. 482059).

109 (Częstochowa 1858) (sygn. 468626).

110 T. 1, Warszawa 1817 (sygn. 485407[1]).

111 Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego, t. 2:1915-1939. Pod red. A. Garlickiego, Warszawa 1982, s. 64-65.

112 T. 1, Paris 1806 (sygn. 482054[1]).

113 Lyon 1805 (sygn. 485409).

114 Warschau 1802 (sygn. 468614 adl.).

- 115 Warszawa 1819 (sygn. 468613 adl.).
- 116 Jak podaje Słownik pracowników książki polskiej, Warszawa 1972, s. 261-262 - żyjący w latach 1809-1896 Kazimierz Stronczyński był archeologiem, paleografem, przyrodnikiem i zbieraczem książek. Posiadał bogate zbiory krystalograficzne, numizmatyczne, metali polskich, autografów, akwarel. Zgromadził też liczną bibliotekę liczącą, według R. Gerbera, op. cit., s.446, około 3000 pozycji
- 117 Towarzystwo Ogrodnicze Warszawskie założone zostało przez profesora botaniki i dyrektora Ogrodu Botanicznego Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego Jerzego Aleksandrowicza w 1884 roku. Swą działalność prowadziło do 1934 roku, Historia nauki polskiej, t. 4, cz. 1-2, Wrocław 1987, s. 479-480.
- 118 Jak podaje Słownik pracowników książki polskiej, s. 67 - Szymon Bielski od św. Mateusza żył w latach 1745-1826. W latach 1772-1792 nauczał w szkołach pijarskich. Był członkiem Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W 1792 r. objął stanowisko prefekta drukarni i biblioteki zakonnej w Warszawie. Uporządkował warszawską bibliotekę Collegium Regium, uzupełniając częściowo z własnych funduszy jej zbiory. Jest autorem bibliografii pijarów polskich pt. "Vita et scripta quorundam e Congregatione Cler. Reg. Scholarum Piarum in Provincia Polona professorum" (Varsoviae 1812) oraz katalogu biblioteki Collegium Regium.
- 119 Wincenty Jakubowski od św. Stanisława żył w latach 1802-1861. Po odbyciu nowicjatu w Opolu i studiach w Warszawie nauczał w różnych szkołach pijarskich m.in. w Radomiu (w latach 1821-1823). Podaję za kartoteką H. Pohoskiej.
- 120 K. Kluk, Roślin potrzebnych, pożytecznych...utrzymanie..., t. 2, Warszawa 1788 (sygn. 28.20.4.8401[2]); "Krótka nauka jako gospodarz podczas panującej...zarazy...ma się sprawować", Warszawa 1774 (sygn. 28.20.4.3244); [J. Delille], Ziemianin, czyli ziemianstwo francuskie..., [Kraków] 1823 (sygn. 482051); "Encyklopedia popularna obejmująca umiejętności, sztuki i rzemiosła...", t. 2, 4, 6, Warszawa 1830 (sygn. 482031[2,4,6]); K. Kluk, Roślin potrzebnych, pożytecznych...utrzymanie..., t. 3, Warszawa 1823 (sygn. 275839[3]); J. Liebig, Chemia z zastosowaniem do rolnictwa..., Warszawa 1846 (sygn. 482047).

SUMMARY

The history of the Radom library, which was most probably founded soon after the foundation of the Piarist boarding school in 1684 by Marcin Wąsowicz of Smogorzewo, Master of the Sochaczew Pantry, was closely connected with the history of the school. Constitutions of the Paulite Congregation of Poor Friars of God's Mother of Pious Schools always contained a mention about the library as one of the more important institutions in every boarding

school. The structure of the library was devised by special regulations, which were at first drawn up in congregations, and then by lay school authorities. From the time of introduction of Stanisław Konarski's educational reforms and the foundation of the Commission of National Education, the school library was increasing in a more conscious and systematic way. In the Warsaw Duchy and the Polish Kingdom all purchases had to be approved by central educational authorities. Beginning with the 3rd decade of the 19th century the collection systematically grew, which was stopped for a time being by the defeat of the November Uprising. The students' collection was systematically completed with new textbooks, while the pedagogical collection was completed with new European publications coming both from purchases and from gifts.

The cassation of the Piarist convent after the uprising in 1864 changed the character of the school and the library. The most part of the collection was given to the Seminary Library in Sandomierz. Already in 1839 first Russian books could be found in the collection. Their number increased when in 1868 lectures in the Russian language were introduced. The narrowing of education in the school only to the classical profile resulted in that books on nature were no longer purchased. In the years 1883-1900 the library collection systematically grew reaching the highest number in its history in 1901. The revolution of 1905 blocked the development of the library because part of it was taken out by students. The evacuation of the school in 1915 resulted in further dispersion of books: part of them was taken over by Polish institutions in Radom, another part did not come back from the Soviet Union.

In the collections of the Warsaw University Library 498 items coming from the post Piarist library have been found up to now. In part they were a gift of Jan Kochanowski's Secondary School in Radom. Out of them 6 come from the 17th century, 96 from the 18th, and 374 from the 19th. Also 22 periodicals come from the 19th century. All this make 5% of the Radom collection of 1901. Most of them are Polish and French works. Also quite a number of German books have been preserved, and only some of them are in Latin or in some other languages. None are in Russian. Probably after the cassation of the Piarite convent Latin printings went to the Seminary Library in Sandomierz, and Russian works in 1915 were carried away to Russia or were dispersed. The books came from all

Europe, particularly, however, from France and Poland. Most of them deal with mathematical-physical subjects or with arts. The smaller part is made by religious or morali books or belles-lettres. Still less deal with natural or geographical topics or applied sciences. The least number of books concern social sciences or literature for children.

The origin of 413 works was investigated - 85 works could not be found either in the central magaziner or in the magazine of duplicates. Perhaps, as so-called dispensable items, they were exchanged for other books with other libraries. Most of the books from this collection have covers made of thick grey linen strongly sewn together with the book, which is typical for voivodship libraries. No superexlibris or exlibris of the Radom library could be found. The most frequent of origin-testifying inscriptions is "Library of XX Voivodship Piarist School in Radom", which can be found on 100 books. On 107 other works 20 similar inscriptions can be found. Most often (11 times) the following seal in the Russian language occurs: "Biblioteka Radomskago Russkogo Obszczestwiennago Sobranija NO ... cena ... r ...k". The analysis of origin allowed for the identification of several benefactors of the Radom Library, beginning with the Master of Łomża Pantry Ludwik Wąsowicz, which made it possible to follow the "line of life" of many books. First of all it was documented that part of the books of the Radom library found their way to the Warsaw University Library after the cassation of the Piarist convent and at least 6 of them in the inter-war period.